

Estimat avi,

Hem escoltat el teu relat d'uns fets que han marcat la teva vida i que també, d'alguna manera han escrit una part de la nostra història.

Al inici, quan vam començar a transcriure les teves vivències, ho vam fer empesos en part per la curiositat i també perquè sabíem que era molt important per tu. Mica en mica, però, ens vam anar adonant de la transcendència i de la duresa de les situacions a les que vas haver de fer front i de les decisions que vas haver de prendre.

Al contrari del que tu penses, per a nosaltres has estat un heroi. Potser no un heroi de la història, però sí un heroi en la manera que vas tenir de superar els entrebancs que et portava el dia a dia.

La teva força de voluntat, la teva constància, la teva capacitat de comprendre les persones amb qui no comparties ideologies i el respecte que tenies envers elles: tot això ens ha emocionat, ens ha fet sentir orgullosos de l'avi i ens ha ajudat a conèixer-te i a estimar-te encara una mica més.

Ara que ja has fet el més difícil, que ha estat fer-nos despertar la curiositat, esperem fer moltes xerrades perquè ens puguis continuar encaminant. Intentarem fer un bon ús dels teus consells, perquè com diuen els entesos, cal que coneguem a fons el que ha succeït al llarg de la història per no repetir els errors comesos en el passat.

Els teus néts

PRÒLEG

LES CIRCUMSTÀNCIES

Avui, un dia de novembre de l'any 2000 començo a explicar unes vivències dirigides fonamentalment als meus néts. A tots perquè mitjançant la meua veu i aquesta cinta de "cassete" que avui començo i que no sé si acabaré, vull donar-vos una impressió dels meus records; uns records que van tenir importància, molta importància en les decisions de les coses de la meua vida, en aquells fets ja llunyans, de quan jo encara era jove com ara sou vosaltres i quan van començar aquests fets vergonyosos de la nostra guerra.

Jo, des del record ja llunyà, no us vull donar cap motiu perquè penseu que he sigut un heroi. Vaig fer unes coses, vaig interpretar-les, vaig participar-hi. No, no, les circumstàncies m'hi van obligar, unes circumstàncies que, històricament, us desitjo que vosaltres no hagueu de reviuir mai.

En els fets de la vostra convivència proveu sempre de ser objectius, tingueu en compte que la raó total és molt difícil que existeixi, i que sempre s'ha de parlamentar. Que sempre s'ha de procurar que les circumstàncies siguin justes en el vostre mode d'entendre les coses perquè el vostre criteri també sigui el més just, el més humà i el més raonable possible. No us deixeu embolicar mai en coses de lluites, encara que semblin petites; les coses que s'han d'arreglar amb guerres i amb odis tenen sempre una mala solució, fins i tot en els aspectes familiars, en els aspectes normals.

Procureu sempre dialogar amb el qui no pensa igual que vosaltres si és que us hi veieu necessitats. Procureu, sense aixecar la veu ni les formes, comprendre els fets dels altres i imposeu el vostre criteri si esteu convençuts que aquest és el més bo. Lluiteu per vosaltres i pels vostres ideals, però feu-ho sempre amb estimació. Allunyeu l'odi de les vostres situacions i de les vostres persones, estimeu per poder ser estimats, compreneu als més defallits, als més desgraciats, i si a algú heu d'odiar odieu a aquells que odiïn per sistema. I quan dic odieu-los, no vull dir que els odieu de manera sistemàtica, sinó amb la vostra comparació, amb el vostre tarannà, amb el vostre oblidar-los, i sobretot no escoltant-los en les seves ideologies, que normalment sempre són tendencioses.

Mireu ... hi ha una cosa molt important que una vegada una persona va dir-me a mi en unes situacions molt dramàtiques dins d'un camp de concentració. Va dir-me que matar per una idea era el més bèstia que es podia fer. I això va dir-m'ho en el moment en que acabàvem de sortir d'una guerra civil. En canvi, morir per un ideal a vegades és l'únic Jo no us vull exaltar que hagueu de morir ni que hagueu de matar, us vull dir simplement que abans de prendre decisions les penseu, les mediteu. Ja el gran mestre Jaume Balmes des del seu gran llibre del criteri ens deia que abans de valorar un fet, hem de comprovar si aquests fets són realment com ens els expliquen o si els sabem com realment van passar.

Procureu que el vostre criteri sigui generós, procureu tenir sempre a la vostra mà la possibilitat de dir que si us heu equivocat no ha estat per voluntat pròpia, no ha estat per falta de voler saber la veritat tal com sigui, i no deixeu que se us imposi un criteri des del començament. Les raons prefabricades no són raons, ni són objectius per assolir. Procureu sempre, dins de la vostra família, estimar i ser estimats. Sobretot estimar; estimar és un gran tant per cent d'avantatge per ser estimat.

Procureu ser generosos en la vostra acció, procureu dir si s'han de dir les coses. Franquesa, però sense aixecar la veu. A vegades, la discussió ajornada és una discussió mig arreglada. Tingueu paciència i estudeu sempre les circumstàncies; enteneu-les i sigueu capaços de sentir.

Procureu, us ho dic de tot cor amb l'experiència que els meus anys de vida em donen, no jutjar mai als altres, i no sereu mai jutjats. Procureu escoltar, i sereu escoltats. Dialogant arreglarem les coses, a bufetades n'arreglarem molt poques. I quan dic bufetades vull dir totes les coses que les bufetades impliquen.

Ara ja he explicat aquest preàmbul, que us el dedico a vosaltres perquè no vull que digueu que l'avi va ser un home generós, que va ser un home que no es va equivocar mai, que va ser un home ... no, no. Vaig ser un home desgraciat com tots els demés homes que van haver de viure aquelles circumstàncies. I avui us explicaré el que jo recordo d'aquelles circumstàncies vergonyoses que vam haver de conèixer i viure amb una guerra civil, i us explicaré les meves vivències perquè si un dia n'heu de fer ús les pugueu defensar o criticar segons el vostre criteri, i sapiguen que jo en aquest moment, en el record, us explico la història tal com va ser, tal com la vaig viure, tal com la vaig haver de conèixer sense pentinades de cap color.

Però jo sé, i per això us ho explico, que aquelles circumstàncies doloroses van ser imposades per uns senyors egoistes, traïdors i malèfics, que captius d'un poder o d'un benestar no van dubtar gens de matar una ideologia, de matar una llibertat i matar, sobretot, una bondat i una sapiència.

Les armes no poden crear mai una saviesa, el que val per sempre i el que no ocupa lloc és el saber; estudeu, tingueu criteri, treballeu i procureu que cada vespre quan us n'aneu a dormir hagueu aconseguit ser una mica més savis que quan us hagueu llevat al matí. I, sobretot, augmentant sempre el benestar com a bona persona.

I quan els amics que us envolten, els familiars del vostre entorn diguin "ho deixo a la teva mà", vol dir que tenen una confiança en vosaltres que us donen un vot de confiança; quan diguin "aquesta persona va a l'hora", no vol dir que tingueu el rellotge a l'hora, vol dir que sou conseqüents amb les coses que feu i, sobretot, que teniu criteri. I recordeu-vos del que us dic, procureu tenir salut, i procureu que al vespre hagueu crescut cada dia una mica més en bondat i saviesa.

Ara, vaig a explicar-vos aquells fets de guerra tal i com els vaig viure i tal i com m'hi vaig veure involucrat. No us puc explicar amb detall totes les coses perquè us avorriria i perquè en alguna potser m'equivocaria de dates, però de manera general us explicaré el perquè sense tenir l'edat vaig anar a una guerra; perquè vaig haver de passar unes conseqüències i unes vicissituds que jo no em mereixia i que no havia buscat, i que la generació de persones que vam néixer a la meua època i que vam viure en els mateixos anys no ens mereixíem, i encara avui ens dol. I quan veig que hi han tantes circumstàncies i tantes situacions de persones fanatitzades, no pateixo per les persones que en general fan patir, pateixo per vosaltres. Pensar que potser alguna vegada per falta de coneixements d'història, per falta de coneixements de la realitat de tal i com van passar les coses us deixareu manipular. No deixeu que us manipulin, escolteu el que us vaig a dir, que és la rigorosa realitat del que jo vaig passar perquè us serveixi d'exemple per si algun dia el necessiteu i per conèixer-me una mica més del que fins ara em coneixeu.

ESTADA, FRONT DE L'EBRE I RETIRADA FINS A MANRESA

INICI DE LA GUERRA

El 18 de juliol de l'any 1936 jo tenia 15 anys. Vivia amb la meva mare i amb la meva tia Maria. Vivíem amb certa dificultat econòmica, però tampoc ens faltava res. Menjàvem, ens vestíem, i a la nostra manera gaudíem. Però no teníem quantitats per poder gaudir de coses com l'altra gent. Jo no enyorava res, perquè tenia de tot.

Jo treballava d'aprenent de planxista, feia un aprenentatge a casa de les carrosseries Obradors, una mica familiars meus, però que de fet, no feien res més que com a tothom, en certa manera, explotar-me. Però jo jugava a futbol, i feia més cèntims jugant a futbol que treballant. I això feia que moltes vegades jo em sentís una mica ric perquè en fer un partit de futbol em donaven 15 pessetes i en tota la setmana de treball només me'n donaven 6.

Feta aquesta mesura, el dia 18 de juliol algunes persones militars (jo no sabia aleshores ben bé perquè) es van aixecar contra una legalitat que hi havia instituïda d'una República en la que hi vivíem més o menys bé, però que anava millorant les coses. Jo, des de la distància, recordo fets puntuals com el paper de les vagues, de les lluites obreres, de les lluites de la Guàrdia Civil contra els obrers, del poder instituït, de la gent rica contra la gent sindical i més aviat humil. Però jo de tot això en passava.

El problema que jo tenia i havia tingut sempre, era que la meva mare no va poder fer-me estudiar. Jo no era un noi gaire estudiós, però sí que treia, segons deien els mestres bones notes, i tenia un provenir. La meva mare sempre havia volgut que jo estudiés, però quan va arribar el moment que fes la carrera, va haver de fer marxa enrera. Jo no podia estudiar, havia de treballar en un ofici, fer-me gran i viure dins de la família. Hi van haver molts sectors que van voler que jo fes estudis, però quan va arribar el moment de fer la carrera, la meva mare no hi arribava i també tenia la por de que estudiant em quedessin moltes hores lliures al carrer perquè ella havia de treballar vuit hores a la Fàbrica Nova, i des de les dues de la tarda que començava, fins a les deu de la nit no em controlava. I si bé és veritat que jo era una persona més o menys controlable, ella patia per mi, i jo ara ho comprenc.

Jo també comprenc que va equivocar-se en les seves decisions en no deixar que jo estudiés, perquè van haver-hi circumstàncies en aquella època que, fins i tot alguna carrera me l'haurien pagada, dins d'aquells modes que hi havia de pagar carreres. Sempre orientades a un objectiu social, que jo no hi entrava i que, he de dir la veritat, tampoc no ens agradaven.

Bé, aquell 18 de juliol va començar malament. Havíem d'anar a una excursió perquè a la tarda havia de jugar un partit de futbol, i al matí la meva mare no em va deixar anar a l'excursió perquè va dir-me que hi havien trets pel carrer i hi havien males coses. A la tarda ja no van haver-hi partits de futbol perquè el que hi havia eren partits de caça de l'home contra l'home, del dolent contra el dolent i del bo contra el bo. I no dic del dolent contra el bo, ni del bo contra el dolent, sinó que dic del dolent contra el dolent i del bo contra el bo. Perquè, aquella guerra civil..., si no hi haguessin hagut traïdors, si no hi hagués hagut tal fanatisme, si no hi hagués hagut una tendència que ja hi portava, fins i tot aires de guerra de l'estranger (d'Alemanya més concretament, i de Rússia i Itàlia), uns fets internacionals que feien que tot el món estigués convuls, amb una bomba inflada d'aire que semblava que en el moment en que esclataria ho desfaria tot, va començar a petar a casa nostra.

Va començar una guerra. En principi va ser una revolució. En segons quins llocs van guanyar els uns, en segons quins llocs van guanyar els altres. Però ni els uns ni els altres no van guanyar. Van perdre tots. Els uns mataven per ignorància, i els altres mataven per malícia, però la veritat és que la guerra va començar.

Davant d'aquestes circumstàncies vàrem anar vivint de la manera que vam poder. Les coses del treball es van posar difícils.

A part, hi va haver aquí un moment molt important a la meua vida. Jo vaig agafar paràlisis, una "poliomelitis", que en diuen ara, i aleshores, tot d'un plegat, de la nit al dia, després d'haver fet un gran partit de futbol a la Creu Alta, a Sabadell concretament, l'endemà dilluns no vaig poder aixecar-me de casa perquè m'havien quedat sense forces i amb els dolors de les cames. No em podia ni aguantar. Va ser difícil que els metges sabessin el que jo tenia. Va haver-hi el Dr. Planas, que a més a més de metge vam ser molt amics, va ser el qui em va diagnosticar allò, i el que va almar a la família.

Tota la meua família es va bolcar a ajudar-nos a mi i a la meua mare. Vaig passar uns mals moments, uns mal dies. Els amics tots esperaven que el desenllaç fos fatal, i hi va haver un fet (que una altra dia us explicaré a part), que va fer que el desenllaç tampoc no fos per a mi decisiu, perquè el Dr. Planas a més de metge va ser un amic. Va adonar-se de la meua mentalitat i desorientació i, sobretot, del nerviosisme que jo passava, i va fer que no prenguéssim una decisió que indubtablement hauria estat una mala decisió.

Però amb aquestes circumstàncies i amb aquestes coses va venir la guerra. Aquella revolució que abans semblava que duraria vuit dies, es començava a allargar. I allò es va convertir en una guerra.

COL·LECTIVITZACIÓ I ENTRADA A L'EXÈRCIT

Al lloc on nosaltres treballàvem, les indústries es van col·lectivitzar, els treballadors es van fer amos de les indústries perquè no hi havia cap altre manera per aguantar la indústria. Podran explicar-vos la història de moltes maneres. Que si els treballadors van prendre les indústries dels patrons, podreu sentir a dir moltes coses, que si es van fer robatoris, ... és veritat que es van fer espoliacions, però tingueu en compte una altra cosa: Que en aquells fets i aquella guerra, cap d'aquells amos hauria pogut mantenir les indústries i els llocs de treball.

La col·lectivització que es va fer amb nosaltres es va dir Carrosseries Manresa Indústria Col·lectivitzada. Allà es van reunir els tallers de l'Obradors, del Novell, del Quinto, del Moja, del Senés i d'un altre que ara no me'n recordo ben bé. Però aquests quatre o cinc tallers van unir-se en una sola indústria.

Tots van posar-se a treballar per la indústria de guerra que la Generalitat donava. Els amos van haver d'agafar l'aire i van demostrar que podien ser uns bons amos i uns bons dirigents, però alguns uns mals operaris. Es van unificar els sous i així es va anar vivint i resistint fins el moment de les retirades, que l'exèrcit de la República va venir i va militaritzar aquestes indústries de guerra. Les va militaritzar com indústries de guerra i les va passar de cop com a cos de tren a la col·lectivització que era Carrosseries Manresa Indústria Col·lectivitzada.

Van donar una prioritat. Van dir que tots els que volguessin marxar tenien la llibertat de fer-ho, però tots els que s'hi volguessin quedar quedaven automàticament militaritzats amb el sou del soldat, l'horari del soldat i les disciplines del soldat.

Allò, en aquell moment, va semblar que era una gran sort, i potser va ser-ho, perquè tota la gent que estava en aquelles circumstàncies de moltes edats (hi havia persones grans, no tan grans i joves) tenien la por de que algun dia foren militaritzats.

Doncs bé, començat a formar ja l'exèrcit de la República, començaven a cridar quintes, pel sol fet de treballar allà passaves a formar part del cos de l'exèrcit i, automàticament, quedaves el que aleshores en dèiem "enxufat". "Enxufats" a treballar a casa. És veritat que havíem de treballar el diumenge, és veritat que al matí havíem de passar llista, és veritat que hi havien uns caporals, és veritat que hi havia el comandant, uns senyors que venien de fora, ens van portar uns comissaris polítics; el que ens va tocar a nosaltres era més "juerguista" que polític, però era comissari. I així es va fundar l'exèrcit; d'una manera molt especial, però es va muntar bé.

I així, d'aquesta manera, jo vaig passar a formar part de l'exèrcit de la República. I vaig passar-hi a formar part, tot i que les meves condicions físiques no eren adequades. Tingueu en compte que com que van passar sense revisions individuals per tot el grup de gent que estaven apuntats en aquelles indústries, ningú em va preguntar per què jo anava amb un bastó.

Em van dir que havia d'anar a unes hores a treballar; les feines que havia de fer les feia, les circumstàncies que vaig haver de viure hi convivia, i, simplement, vaig passar de ser aprenent a soldat.

Tenia, fins i tot, un racionament de menjar, de tant en quant ens donaven mongetes i patates i d'altres coses que és el que en realitat haguéssim hagut de menjar en cas d'estar en un "quartel". En fi, mentre les coses del front van anar bé, anàvem relativament bé.

Però aquí és quan es van espatllar les coses. Al cap d'un temps, com tots sabeu, la guerra de la banda republicana anava cada vegada pitjor. Cada vegada prediem més les coses. Quan es feien avanços o es feien coses espectaculars, hi havia els del comitè de competició o de no intervenció (que en dèiem comitè de competició perquè competien a favor dels uns i en contra dels altres) que privaven que vinguessin armes i reforços pels de la banda republicana i permetien que per la banda dels nacionals tinguessin tots els recursos necessaris i que fessin totes les proves que volessin fer, ja en vistes a una cosa que els alemanys i els italians es preparaven per fer, que va ser la Guerra Mundial.

Així vaig anar vivint i així vaig anar passant els dies. Vaig anar-me cuidant de la salut, vaig anar-me recuperant una mica. Vaig fer les coses normals que es feien en aquelles circumstàncies. Anava a les 8 del matí a treballar al "quartel", i allà dins treballàvem fent ambulàncies i camions. I de tant en tant ens feien anar a portar material des de Manresa fins a Igualada o a un altre lloc on el mateix cos d'exèrcit estava instal·lat. Els dies que això passava ens deien "soldat tal o qual" aneu amb el camió tal amb el soldat x a carregar o descarregar aquests paquets de material de guerra, material de sanitat. Es tractava d'equilibrar la intendència entre Manresa, Igualada, Vic, ... Equilibrar-la vol dir que quan faltava alguna cosa i a Igualada o Manresa n'hi havia, aquells senyors ho carregaven amb el camió. I jo els acompanyava perquè coneixia la carretera. No hi havia les dificultats que hi ha ara per aparcar, però no deixava de ser una circumstància més o menys especialitzada

El comissari polític, el Jesús Elena, sempre que podia m'hi enviava a mi. I em sembla que ho feia perquè m'havia agafat simpatia perquè tots li demanaven tabac i jo, com que no fumava, no li reclamava mai. De tant en tant em donava alguna paquet que no feia servir-lo més que per regalar-lo, fins que la meua mare va adonar-se que amb aquell tabac algú li donava cols o oli, o alguna altra cosa. Llavors vaig ser més curós amb el tabac i el portava a casa (jo no me'l fumava), i en tot el temps que hi vaig estar mai vaig reclamar-li al comissari el tabac que em corresponia ni a veure quan vindria o quan arribaria, cosa que els altres li feien quasi cada vegada que el veien.

FRONT DE L'EBRE

Com us deia abans, les coses de la guerra s'anaven espatllant, fins que es va donar el cas de la Batalla de l'Ebre, que ja era molt cap al final dels nostres fets. Nosaltres veiem com cada dia es perdien coses. Aquella frontera que abans era Barbastro, ara ja era Lleida. Ja hi havia gent de Lleida que venia cap aquí amb nosaltres a reclamar que els deixéssim fer això o que els deixéssim fer allò perquè ja es veien desplaçats. Refugiats de guerra que en dèiem.

En el nostre taller hi havien molts d'aquests refugiats que eren soldats que havien fet el front. Molts d'ells ja venien de la part del Nord, que havien hagut d'evacuar. Els bascos que havien passat per França i havien vingut cap aquí, i s'incorporaven a l'exèrcit. Tots eren de fet refugiats exiliats, i tots en plena retirada. Les aviacions ja ens venien a bombardejar i ja començàvem a rebre informació, en la nostra pròpia carn, en les explicacions que els altres donaven de fets puntuals de les batalles que es donaven en el front. Com és natural, no les podíem llegir enlloc perquè no hi havia informadors que ho fessin amb pulcritud ni amb indiferència, o que no tinguessin certa tendència a favor dels uns o a favor dels altres.

Jo no us vull explicar ara aquí fets concrets de la guerra que va viure Barcelona, o que vam viure a Manresa. Jo us explicaré només el que jo vaig viure, el que jo vaig passar. Espero que la meva memòria no falli. I si alguna vegada us dediqueu a escoltar-la i ho voleu comprovar, veureu que potser hi ha certa barreja de dates que ara jo recordo i d'altres que em passen per alt.

Un bon dia van dir-me que ens havíem de preparar uns quants per anar amb uns camions a obrir la carretera perquè es preveia que hi hauria una ofensiva, i volien les carreteres netes perquè quan les nostres forces es desplaressin cap el front per fer la gran apretada trobessin les carreteres i els camins nets. En acabat m'he adonat que aquestes carreteres i aquests camins nets que ens volien fer netejar a nosaltres, no eren per l'ofensiva, sinó que eren per por d'una possible retirada perquè no es quedessin bloquejades les poques o les moltes forces que hi havien al front a la rereguarda i es poguessin retirar organitzadament o amb menys dificultats de les que es preveien.

Un bon dia, el comissari va dir-me que aniríem a netejar carreteres cap a la part de Tortosa, que em preparés la manta per si havíem de passar alguna nit a fora, i que, no sé exactament el dia, a les vuit del matí estigués en un lloc determinat. El lloc era la Carretera de Vic, d'aquí a Manresa, allò on tinc l'edifici on estic vivint. A sota, aleshores, a prop hi havien els tallers de l'autotransport ATSA i hi havia la comandància de l'exèrcit (quart batalló del cos de tren de l'exèrcit de la República). En el camió vàrem haver d'emportar-nos-en unes petites eines, un xofer i dos amics més, que l'un es deia Brinca, era de Sant Adrià, i l'altre es deia Martínez, era de Sallent, jo i un tal Vidal, que no sé d'on era però que sempre anava amb aquell camió. A les vuit del matí vàrem carregar un "clic" d'aquells que porten els ferrocarrils quan hi ha un descarrilament, una botella de gas i una botella d'oxigen; ens n'havíem d'anar, i allà ja ens dirien exactament què. Vàrem pujar al camió, vàrem estar un dia i mig, vàrem dormir a Igualada. D'Igualada, l'endemà, vàrem anar cap el front.

Vàrem arribar a un poble que no me'n recordo ven bé quin era, Estava als voltants de Tortosa, cap allà el Perelló. Una carretera que feia moltes curves. Per allà ens van portar a un magatzem a l'espera que vinguessin ordres. Sempre anàvem els mateixos, el Brinca, el Martínez, el Vidal ... Allà se'ns va ajuntar el comissari Jesús Elena i jo. Allà el comissari va dir en el Vidal que deixés portar el camió al Martínez, el Brinca i jo perquè amb tres ja n'hi havia prou.

Haviem d'anar per una carretera que anava cap a Serra Pàndols i a Serra Cavalls i que per un pont basculant havíem de passar el riu Ebre per anar a l'altre cantó.

Però no vàrem travessar l'Ebre. Vàrem anar a la vora de l'Ebre, a la banda esquerra, vàrem passar per uns camins que jo no recordo, no sabia tornar-hi a passar ... era de nit ... anàvem sense llum, i ens vàrem anar enfilant muntanya amunt.

Allà vàrem passar una altra nit. Ja començàvem a estar preocupats perquè no vàrem menjar, no teníem recursos i allà havíem d'esperar ordres. Aquelles ordres van venir l'endemà, que es va presentar un comandant i va dir-nos que havíem d'anar a treure tots els camions que hi havia entremig, però que particularment comencéssim pel capdamunt, que hi havien dues tanquetes (tancs molt lleugers).

Es tractava de tallar amb el soplec les cadenes que els feien córrer, perquè després vindrien els altres i ja se'ls poguessin emportar. Simplement era allò, però que deixéssim el camió nostre ja de cara avall perquè un cop fet això poguéssim retirar-nos sense cap tipus de dificultat perquè allà mateix al voltant d'on hi havia les tanquetes, el camí feia una espècie de planell per on podríem maniobrar el camió i traslladar-lo avall. Això va ser veritat. No va haver-hi cap tipus de problema. L'únic problema era que se'ns feia fosc.

Haviem anat cap a dalt, i quan vam arribar en aquella espècie de plaça, de pla, era molt amunt, feia molt vent, feia molt fred, i estàvem tots molt espantats. Però el Martínez que era molt decidit, va dir: "afanyem-nos a fer-ho. Tallem, ara que no és fosc del tot i un cop tallades aquestes dues cadenes ens en puguem tornar avall sense cap tipus de dificultat".

Vam obrir, vam fer la maniobra del camió avall per poder arribar a les tanquetes, però les gomes de les ampolles d'oxigen i de gas no hi arribaven. Ells dos estaven molt a prop l'un de l'altre i mig ensorrats. Vam veure exactament el què havíem de fer. Es tractava de tallar amb el soplec les dues cadenes, i els tancs i les tanquetes ja haurien pogut marxar. Vam acostar-hi les bombones tan com vam poder, però com que pesaven força, i feien de mal portar, les vam deixar a terra, i ells dos se'n van anar fins que van arribar a les tanquetes. Jo vaig quedar-me a les bombones per donar gas i oxigen.

En aquell moment, jo, us haig de dir la veritat, estava molt, molt, molt espantat, i els altres suposo que també. Diuen que quan estàs molt espantat et cagues de por. Jo en aquell moment sentia unes freses que ells deien que eren les bales que de tan en tan passaven sense saber per què. No hi havia en aquell moment bombardejos, ni batalles, no hi havia res, allò estava en silenci, només que de tan en tan senties uns sorolls. Em van dir, "això són ràfegues, que ens passen". A mi em semblava que eren molt a la vora i ells em deien que eren lluny. Jo no em vaig cagar, em vaig pixar. Tot plegat em vaig trobar ben moll dels pantalons, de les calces. No vaig tenir temps de poder fer un pipí, i se'm va escapar.

Els se'm van acostar tots dos. Van encendre el soplec i jo des d'uns 7 o 8 metres els anava donant el què ells em demanaven, gas, oxigen, perquè el soplec ho tallés. En aquell moment, jo estava acotat allà terra amb aquelles ampolles i ells ja estaven tallant amb el soplec. Feia un soroll horrorós, un soroll que semblava que havia de ser la fi del món, i era el soroll normal que fa un soplec d'oxigen. Va ser llavors que ens van disparar no sé si tres o sis (perquè sempre anaven de tres en tres) bombes o canonades o jo no sé què. En acabat em van dir que era la Loca Italiana que tirava tres trets o tres obusos amb certa distància, l'un després de l'altre.

El cas és que jo no sé si va ser el primer, o el segon, o el tercer, o el quart o el quint que va tocar de ple al Brinca i al Martínez. Vaig quedar-me sol. El soplet es va apagar. Es va apagar també sol. Jo no sé si vaig tancar o no vaig tancar les ampolles, però quan em vaig acostar cap allà ja els vaig veure tots dos trinxats, desfigurats. El Brinca molt alegre, molt xistós i el Martínez molt valent. Vaig agafar-los de la butxaca la cartera dels dos. No sé què em va donar aquesta idea. Vaig agafar-los la cartera a tots dos de la butxaca. Un d'ells hi portava avellanes, també les vaig agafar, les vaig ficar a la meua butxaca i vaig marxar. Vaig estar molt indecís, de si marxar a peu o no marxar a peu, però com que el camió anava de cara avall, vaig pujar a dalt del camió, i vaig anar també de cara avall bastant tros. Quan la carretera es va fer difícil, que havia de maniobrar endavant i endarrera, vaig deixar el camió i seguint la carretera me'n vaig anar a peu. No sé on vaig anar a parar, però sé que era a un lloc on hi havia uns comandants.

D'aquí en tinc uns records molt imprecisos. No sé exactament on estava ni on era, però sí recordo concretament una cosa i és que vaig quedar-me sol, molt sol i amb molta por. La meua documentació estava reduïda a una cartilleta que demostrava que jo estava mobilitzat i que allò em permetia no ser agafat una altra vegada per portar-me al front, perquè pertanyia a un exèrcit ja mobilitzat. Portava pocs diners, i el què no vaig perdre mai van ser les dues carteres, la del Brinca i la del Martínez. Les portava sota de la camisa guardades. No puc dir què hi havia, perquè no les vaig obrir mai. També portava el bastó. Era la única manera amb que jo tenia capacitat per moure'm una mica. Vaig quedar sol i amb molta por.

No tenia res per menjar, ni cap unitat. Hi havia gent que passava pel voltant meu, jo els sentia, però procurava que no em veiessin. Quan va fer-se una mica més fosc, vaig marxar, sempre posant l'esquena on es veien flamarades, que era l'altre cantó de riu. Sempre vaig anar marxant en direcció a la que a mi em semblava que era l'est. Però, no hi havia camins, no hi havia carreteres, no hi havia indicacions i anava passant de la manera que podia.

Cada vegada que hi havia un marge o una cosa d'aquestes que tots els camps i tots els terrenys tenen, m'havia d'assentar a terra i havia d'arrossegar-me per poder pujar o baixar qualsevol petitesa del terreny. Ho vaig passar molt malament. Les cames em feien molt mal; sobretot un peu. Hi havia un peu que em feia molt de mal. L'esquena també. Jo estava desmoralitzat, però havia d'anar-me'n cap a casa. I.. d'aquí vaig passar una estona en blanc.

EVACUACIÓ CAP A MANRESA

No recordo exactament el què va passar. Suposo que és que em vaig quedar adormit en algun racó, sobre d'un arbre o d'alguna cosa. El cas és que al cap d'una estona, no sé si un dia o una nit, o molta estona, dos homes, dos soldats agafant-me per sota el braç, em van portar mig a volandes, mig caminant, cap a una tenda que hi havia arraconada a un marge. No sabia com dir-ne. Estava protegit per la muntanya, però era en un pla. Hi havia un grup de sanitaris. Van posar-me allà, van donar-me una cosa per beure, suposo que era cafè. No em van poder donar esmorzar perquè no n'hi havia. Algú em va donar un grapat d'avellanes. Vaig menjar avellanes, i vaig assentar-me.

Tenia fred. No tenia res. No tenia plat, no tenia manta, no tenia res. Llavors va venir una infermera que parlava un llenguatge estrany i que portava una insígnia. Exactament no sé quina, però que sí que recordo que deia Socors Internacional. Aquella dona va mirar-me; va mirar-me la temperatura, va fer-me unes preguntes. Jo no sé exactament el què li vaig contestar, però recordo sobretot que va dir-me que miraria que no em quedés allà, que miraria d'evacuar-me.

Va parlar amb un altre soldat, un xicot jove. Aquell xicot va venir cap allà amb mi, va agafar-me a mi i al bastó i va deixar-me en un altre lloc assentat i va dir-me que no em pogués d'allà que ja tornaria a dir-me alguna cosa o altra.

Allà hi havia molta gent estirada a terra, molta gent ferida. Anava passant i els anava mirant. Alguns els agafaven i els posaven a un cantó, i els altres els posaven en un altre. Anaven agafant documentacions. Però jo la meva documentació no la vaig deixar mai, ni mai ningú me la va demanar.

Al cap d'una estona, unes hores, o jo no sé què, va venir aquella infermera, junt amb una altra, i van embenar-me el cap. Van embenar-me el cap com si jo tingués una gran ferida, com si tingués talment el cap obert. Van donar-me una tassa de cafè, van dir-me que era cafè, que per cert era molt bo, i van posar-me en un camió.

Aquell camió el van anar omplint de malalts o ferits de guerra. Hi anàvem no sé quants, 15 o 20, potser més, tots assentats a terra. I aquell camió va marxar. Ens van dir que ens portaven a Picamoixons. Jo no em recordo de res del viatge. Suposo que em vaig adormir. Potser van donar-me alguna cosa per dormir i per calmar-me, però quan em vaig despertar, estava fora del camió en un paller que hi havia al costat d'uns coberts. Per cert allà hi havia molts arbres. Hi havia pomeres, i oliveres.

Al cap d'una estona, van venir i van dir-me que si podia moure'm que m'anés a buscar l'esmorzar. Jo ho vaig intentar; van ajudar-me, però jo no podia anar-hi, no tenia plat.

Van agafar un plat d'aquells que hi havia per terra, d'alguna altra persona que no el necessitava, perquè suposo que deuria ser mort, i vaig anar cap a dins d'aquell cobert. Allà van donar-me un xusco de pa, i van omplir-me el plat. Quan van veure aquell plat, van dir-me que no servia perquè era foradat.

Un d'aquells va donar-me un pot. Era un pot de la mida d'un got de llet. Era un pot una mica més gran que un pot de llet, un de la mida del que ara hi posem pinya o préssec. Van posar-m'hi un cutxeró d'aquella sopa que hi havia dintre de l'olla. Vaig tornar-me'n cap a l'altre lloc, i em van dir que no em pogués d'allà que hi estava bé.

Allà sentíem les canonades i el moviment molt a al vora.

Feia bastant de fred. Jo no tenia res per abrigar-me però aquella palla em va anar molt bé. Vaig descalçar-me i vaig posar els mitjons que eren molls al sol. Aquell sol va refer-me una mica, i aquell esmorzar també.

De cop ens van dir que ens havíem de tornar a incorporar al camió, que ens portaria cap a un hospital de Lleida. Però aquell camió no era de soldats. Era de gent malalta.

Hi havia dones, canalla, mobles,...; hi havia algun gos, una cabra, un be, matalassos... Van deixar-me pujar al camió que evacuaven, però aquell camió no se'n va anar cap a Lleida; va agafar la carretera de Lleida en direcció a Barcelona, que és el què a mi m'interessava.

Llavors vaig adonar-me de que aquell poble on havia estat era a les Borges Blanques. Vam estar molta estona parats a les Borges Blanques, en un pati gran que hi ha, no sé si ara encara hi és, hi havia un llac. Vam estar-nos molta estona allà. Vam sentir uns grans estrepitosos ; eren uns bombardejos molt a la vora.

Érem a principis de novembre. Els Nationals van bombardejar el cementiri de Lleida. Van dir que era per bombardejar un nucli de comunicacions. Van fer una vertadera destrossa, però el què buscaven era simplement espantar-nos i fer mal. No eren coses de guerra. Els soldats ja tots estaven desmoralitzats, tot era en plena retirada, tothom es preparava per escapar-se, tothom corria a salvar-se.

Hi havia gent (jo vaig veure un comandant i un altre que no sé què portava) agafant la pistola i no deixant-los marxar. Els portaven cap a un racó, cap al costat mateix de l'església, per Allò era un veradader desastre, una vertadera llàstima.

Al cap d'una estona van dir que aquell camió es posava en marxa, i davant d'aquell camió hi va pujar dos homes, un conductor i un altre soldat, que era sanitari. Vam marxar, i al cap d'una estona, 15 o 20 quilòmetres, el soldat i aquell sanitari van baixar del camió, i van quedar-se.

Llavors vam agafar uns camins molt tortuosos. Em sembla que vam passar per un poble que es deia Arbeca. "Sembla que vinguin d'Arbeca". I així d'aquesta manera es va tornar a parar el camió. Llavors van pujar més persones. Van pujar-hi una família; un home de mitja edat, una dona, i unes nenes. La dona i les dues nenes les van posar a davant a la cabina, i nosaltres anàvem continuant avall.

Vam arribar d'aquesta manera, i amb aquell camió, a la Panadella. D'això sí que m'en recordo molt. Llavors allà, a la Panadella, vam anar a una cuina de campanya, i allà, en aquella cuina vaig tornar a menjar. Ens van tornar a donar un xusco i una llauna de llet. A mi em va tocar un pot de llet la Lechera sencer. Vaig fer un forat al pot, el vaig posar a la vora d'un foc que hi havia i es va tornar d'un color que semblava crema. Vam repartir-ho entre aquelles dues nenes, i vam menjar aquell xusco de pa.

Sé que vaig menjar figues i també avellanes, i el xusco. Llavors allà ens van repartir i ens van dir que estiguéssim preparats, que havíem de caminar i canviar de camió, perquè aquelles dones, aquella família, havien d'anar cap a Abrera, o Martorell, o un d'aquests pobles d'allà al voltant. I jo sabia inconscientment que havia d'anar-me'n cap a Igualada, perquè era allà on tenia les meves coses.

Van dir-me que agafés una manta, que allà en un racó n'hi havia moltes de gent que les havia perdut o que les havia deixat i de gent que era morta. Aquelles mantes es feien malbé i jo no en tenia. També van dir-me que si podia agafar alguna peça de roba l'agafés.

Però jo llavors ja duia la roba eixuta, ja anava vestit. No em despullava perquè no volia perdre les meves.... i amb el bastó vaig anar-me'n altra vegada cap allà i vaig agafar una manta de l'exèrcit, vaig posar-me-la al coll i vaig esperar que tornessin per pujar al camió.

Mentre estàvem esperant va venir l'aviació franquista. No van bombardejar ningú. Passaven arran d'arbres, donaven una volta, pujaven amunt, i s'anaven retirant. Tots estàvem estirats; era la millor manera possible. Jo vaig posar-me a la vora d'un altre, assentat, estirat. I, vaig fer el que els veterans ja feien. Anaven voltant en direcció contrària al que venia, però sempre ajaguts a terra.

Van dir-me que això és el què feien quan els tirotejaven. I que els bombardejos vindrien més tard, al cap d'una estona.

Al cap de poc van venir tres avions. Les artilleries antiaèries tiraven contra ells. Feien més soroll a baix que a dalt. Semblava com això que es veu als castells de focs, i aquells avions anaven passejant. Van marxar cap avall i al cap d'una estona van deixar caure bombes.

Quan van dir que havien bombardejat Jorba, vaig pensar amb cal Jorba que hi havia a Manresa; però era un poble que es deia Jorba, que jo no coneixia; no hi havia estat mai. Van bombardejar els afores del poble. Però nosaltres estàvem relativament a la vora. Vaig sentir les bombes com xiulen, i els veterans que hi havia, no feien cas d'aquelles bombes perquè amb els xiulets coneixien quan la bomba queia a la vora.

D'aquesta manera, tot d'un plegat va passar un camió gros. En un costat duia la insígnia de l'exèrcit que anava amb nosaltres. Anava buit en direcció a Barcelona. Vaig demanar per pujar-hi. Vam pujar però es van desviar de la carretera i van agafar la carretera general que anava de Madrid a Barcelona i aquell camió va portar-me fins a Igualada. A Igualada vaig baixar.

Vaig anar-me'n als tallers on ja sabia que nosaltres érem, amb la intenció de presentar-m'hi, demanar auxili i explicar el què havia passat. Des d'on jo era, on vaig baixar del camió (que era a l'entrada d'Igualada), la primera persona que vaig veure va ser un manresà que estava mobilitzat amb nosaltres. Era el Vicenç Santacreu; un amic molt amic. Sempre més vam anar junts; un gran amic. Ho dic ara perquè quan parlo d'ell i penso en ell, sé que l'estimo. Avui és mort. Fa molt temps que és mort. Més endavant us explicaré de quina manera.

Vam ser amics, a Manresa, vam viure moltes coses junts. Per mi va ser l'home, l'amic més amic que vaig tenir en aquella època i que va ser el responsable de que jo sobrevisqués. Sense ell, jo hauria mort.

Li vaig dir el que havia passat. Va dir-me que entrés al taller i l'esperés, perquè cap a la tarda havia d'anar amb el camió cap a Manresa. Que havien vingut a buscar i a portar no sé quin tipus de peces que hi havia. Em sembla que havien de portar alguna cosa del tipus de "casquillos" i de bomba i també havíem de portar farina de pa des d'Igualada cap a Manresa amb aquell camió. Va dir-me que a les cinc de la tarda havia d'anar cap allà, i que els paquets que duien els havien de portar a la comandància de Manresa.

Ell va escoltar-me i va aconsellar-me que no digués res a ningú dels fets del Brinca i del Martínez, perquè en un moment o altre vindrien els oficials, que m'ho demanarien, i que no ho digués (fins que hi fos l'oficialitat), perquè no em trobés que em retinguessin; que ho expliqués quan ja fos a Manresa

Mentre estàvem allà, vam anar a un menjador que hi havia del mateix exèrcit nostre, i allà vam dinar el que hi havia aquell dia (no me'n recordo què) i el Vicenç va procurar que jo tingués un plat i una cullera.

Mentre estàvem allà a punt de dinar vaig veure el comissari i va preguntar-me que què havia passat que no m'havia personat, i vaig intentar explicar-li. Al dir-li que els altres dos companys eren morts, va dir-me que a la tarda anés a Manresa, em presentés al comandant i li donés explicacions. Però que mentrestant no digués res a ningú. Que no parlés del camió ni dels morts; que simplement digués que els havia perdut. Que no els havia vist més.

Jo ja havia començat l'explicació al Santacreu, però anant cap a Manresa li vaig explicar tot el que vaig recordar. I ell va dir-me exactament igual. I també em va dir: "Arribem tard. La comandància segurament estarà tancada. Vés-te'n a casa i demà al matí ben descansat, et presentes, dónes aquestes dues carteres i expliques el que ha passat. Així vam intentar fer-ho.

I així vaig tornar cap a Manresa. El capità "poli" va donar-me uns dies de permís i em va prohibir que expliqués tot el que havia passat amb els altres: el Brinca, el Vidal i el Martínez. Que ells eren els que havien de dir-ho a la família i que jo no m'adelantés.

El Santacreu, que coneixia ben bé l'"asunto" també va aconsellar-me que no en parlés amb ningú, i vaig començar a fer una vida normal a casa.

Vaig anar a veure el doctor Planas que ja estava mobilitzat. Va donar-me les receptes d'unes injeccions i em va dir que me'n posés una cada dos dies. Aquestes injeccions no les vaig trobar enlloc. El doctor Martorell, que estava a l'hospital i que érem més o menys coneguts del futbol, que era porter de l'Espanyol, me les va treure sense caps i el metge Vers me n'anava donant. Un dia me'n posava una, un altre dia una altra, i així em vaig posar les dotze injeccions que em van donar

Jo em vaig anar recuperant. Feia gimnàstica a casa, tenia unes politges per aixecar pesos i els amics m'ajudaven a anar en bicicleta al camp de futbol del Poble Nou. En fi; jo m'anava recuperant però havia d'anar cada dia a treballar. Hi anava amb bastó, però els altres ja no hi donaven importància i jo em recuperava bastant bé de la meva malaltia.

RETIRADA A FRANÇA, ESTADA ALS CAMPS DE CONCENTRACIÓ I TORNADA A CASA

RETIRADA A FRANÇA

D'aquesta manera va arribar Nadal. Els dies de Nadal, sense saber per què, van canviar molt les coses. Van començar a venir refugiats de la retirada que s'escapaven. Els nacionals van iniciar una ofensiva i els republicans, nosaltres, estàvem totalment desfets. Allà al taller només feien que venir refugiats. Més que soldats venien famílies. El treball no era fer coses sinó reparar coses. Reparàvem cotxes. Treballàvem molt, però d'una manera molt anàrquica i molt mal feta, i es notava que hi havia un malestar general. El menjar no arribava a temps, la intendència no complia, els que fumaven no tenien tabac, el Jesús Helena, el comissari aquell se'ls quedava.. en fi; era una mica de disbauxa.

Llavors va venir la notificació que ens havíem de retirar de Manresa i anar cap a Ripoll. Aquesta notificació la va fer personalment el comandant, un basc, un home amb experiència; ens va dir que quan rebéssim les notícies, arribarien els camions i que havíem de deixar els tallers nets de totes les màquines que poguessin ser útils per empaitar-nos.

Es referia naturalment als Nacionals. Hi havia moltes notícies de que si a Lleida, a la retirada, el Campesino havia donat ordres de retirada fent veure que ja eren els altres, els nacionals, i eren ells, i quan la gent del poble sortia a saludar els afusellaven. Hi havia una colla de "bulos" espeternants i una cosa molt anàrquica... I així es van anar acostant els dies.

Tothom estava convençudíssim que en el seu dia, amb camions, ens portarien cap a Ripoll. I així s'estava preparat i d'aquesta manera vam anar passant els dies.

Va arribar el dia. Ens van dir: "Demà al matí estigueu preparats per marxar". Els que vindran a darrera ja desmuntaran les màquines, només us heu d'emportar les que pugueu.

Van donar unes notícies molt estranyes, però jo no les vaig sentir perquè estava en el camió que anàvem de Manresa a Igualada i d'Igualada a Manresa, que hi anàvem molt sovint a portar material i a buscar farina, menjar, xuscós, aquestes coses que hi havia entre Igualada i nosaltres.

I ens van dir demà al matí, a les vuit del matí, s'ha de ser aquí que es marxarà amb camions cap a Ripoll

El matí a les 8 ens vam haver de trobar en els nostres corresponents tallers o llocs de mobilització per començar la retirada cap a Ripoll.

Vaig tenir una sorpresa perquè al matí hi havia molts dels que havien de marxar i que eren treballadors o operaris d'aquests tallers que inclús prenien a la seva família; portaven a la seva dona i als fills.

S'havia creat un rumor aquí a Manresa i es deia que la resistència es faria precisament aquí, en l'eix del riu Cardener i Llobregat, des de dalt de les muntanyes del Pirineu i fins a la desembocadura del Llobregat a Barcelona. Això representava per Manresa el que deien que podia haver passat a Lleida o en altres llocs de retirada catalana, on s'havien de quedar tancats molt temps i es passaven vertaderes calamitats.

La gent volia marxar de la guerra, estava molt cansada i volia que s'acabés aviat, i una de les maneres, que eren pròpies del moment, era marxar.

Jo, com us dic, a les vuit del matí vaig ser en el lloc assenyalat a la carretera de Vic i vaig pujar en uns camions. Vam tardar molta estona perquè els camions es posessin en marxa i vam marxar. Vam arribar a dalt al Guix i hi havia un embús de camions extraordinari; i és que allà hi havia unes bateries de canons que disparaven en direcció al Collbaix.

Mentre aquells camions eren allà representava un perill per tots nosaltres, per les represàlies que podien prendre l'altra artilleria que ens suposàvem nacionals o de l'aviació, i alguns de les nostres unitats vam marxar cap a Ripoll en direcció a Vic i d'altres van decidir fer-ho en direcció a Berga.

Vam marxar, i en els primers moments fins i tot es veia a la carretera gent afusellada o morta i amb "lletres" que deien o "por chivato", o per mentider, o per desertor... Allà tothom es podia prendre la justícia per les seves mans.

I així vam arribar, molt a poc a poc i amb molta estona de trànsit i moltes dificultats perquè a cada moment ens paràvem, cap a mitja tarda a Ripoll.

Allà el nostre destí era l'estació i al costat hi havia uns magatzems de la telefònica. Allí hi havia instal·lat el quartel general de la nostra unitat.

En aquell primer moment i en aquells dos primers dies que vam estar allà, les dificultats de menjar i d'avituallament eren bastant accentuades, però el segon o el tercer dia (estic una mica despistat aquí perquè no sé exactament els dies que va durar l'assumpte, allà a Ripoll em refereixo) ens vam tornar a organitzar, ens va tornar a venir a visitar el capità Esparsa, i ens va donar unes normes a seguir.

Els que eren cabos o sargentos de les nostres unitats van anar escoltant i després van sortir a buscar les referències que ells els havia donat. En aquestes, Ripoll es va omplir de gent, de forces de gent que es retirava, de soldats, de ferits, de tot... tothom molt espantat.

Tota l'arribada de la gent era en direcció a la frontera, en direcció Campdevànol i en direcció a Camprodon. Nosaltres ens vam estar allà no sé si un o dos dies, tres potser, però un dels dies cap a la matinada, el dia que havíem destinat a marxar i que teníem camió per fer-ho (perquè no sempre el teníem), ens van bombardejar, i nosaltres amb el Santacreu, el Perelló i jo que sempre més o menys anàvem junts, inclús dormíem junts, quan van sonar les sirenes ens vam enfilem un tros amunt cap a la muntanya.

Aquella muntanya era tota seca perquè no hi havia conreu en aquells moments. Tot d'un plegat vam començar a veure les ales, i els avions per sobre, i sense cap avís vam començar a sentir que la bomba xiulava i per aquella manera de xiular anava a prop nostre.

Ens vam estirar tots com vam poder i jo em vaig arraconar molt fort a terra en un marge que hi havia i vaig quedar-me allà. Vaig sentir un terrabastall i va semblar que el vent m'aixecava, vaig posar-me més pla a terra i vaig notar que em queien coses a sobre. Jo no sé quanta estona hi vaig estar. El cas és que al cap d'una estona em vaig adonar que hi havia el Perelló, el Santacreu i dos homes més que m'havien desenterrat perquè m'havia quedat colgat de terra que m'havia caigut a sobre en aquell bombardeig.

Diuen que vaig estar-hi bastanta estona i que em van localitzar ràpidament pel cantó del cap perquè encara anava amb el bastó a la mà. Jo no el deixava, no el podia deixar. Van tornar a tocar-me la cama esquerra. Van ferir-me lleument el peu esquerre i vam dir que ens n'aniríem a l'altre cantó de riu que hi havia un hospital, i que allà em farien una cura.

Però no hi vam anar. No hi vam anar perquè la ferida no era forta i ens vam trobar un camió i ens vam dir que era el moment de marxar cap amunt. Vam pujar al camió.

Hi va haver molta gent que ja s'escapava i procurava no pujar, que eren els que havien sortit amb la intenció de passar-se, però nosaltres tres i amb un altre, el Martínez o Miguel i d'altres, tots anàvem amb la intenció d'anar cap a França. Encara teníem certa esperança que si la resistència... bé, aquelles coses que passen.

Vam anar cap a Camprodon, però a Ripoll, mentre ens retiràvem hi va haver uns "estruendos" fabulosos, molt forts, molt forts, i és que en aquells bombardejos van agafar uns camions de municions que van deixar tot el sud de Ripoll pràcticament desvastat i ensorrat. Van fer molt mal aquells bombardejos.

Nosaltres vam continuar anant direcció a Camprodon, i a Camprodon ens vam trobar en les mateixes circumstàncies que ens vam trobar a Ripoll. Les carreteres estaven plenes de gent, la gent estava apilotonada, les tropes es retiraven però llavors allà ja hi havia molt menjar. A cada cantonada, a cada bifurcació de camí hi havia quantitat de municions perquè les tropes en la retirada no s'haguessin d'esperar per defensar-se, i després molt menjar.

La gent havia patit molta gana i aquell menjar estava allà, esperant que la gent els recollís. Inclús hi va haver molta gent que els va fer mal i es van posar malalts, perquè els pots de llet, el bacallà, les mongetes, els cigrons, eren abundants... hi havia molt menjar. També hi havia llaunes de carn russa, aquella carn que hi havia gent que no els agradava i que jo a Manresa havia menjat. Inclús hi havia pernils; hi havia, en fin, de tot, molt menjar.

Jo no sabia com explicar-vos-ho però allò cridava extremadament l'atenció. Allà ens vam haver de refugiar cap on ens van dir els que ens portaven a nosaltres. Ens va dir que ens havíem d'esperar a baix a Camprodon en uns plans que hi havia darrera unes fàbriques. Hi havia restes de palla, perquè vam suposar que allà era on a l'estiu feien el blat i el segaven.

En aquestes va venir el capità Esparsa junt amb un altre militar. Va dir que havíem d'agafar el camió que teníem, que allà ja no el podíem tenir més amagat, i que amb aquest camió havíem d'anar des de baix a Camprodon fins a dalt a Molló i cap a Setcases a procurar que la carretera quedés ben lliure. Que tots els camions que trobéssim a la carretera, tant de baixada com de pujada, els féssim baixar avall. Que les carreteres quedessin ben netes perquè les ambulàncies poguessin passar-hi.

Nosaltres ens trobàvem que per aquell camió no hi havia cap conductor i va venir un home, que no sé si tenia molta experiència o sabia molt bé el que es feia, que sempre ens desviava cap a camins per fer drecera. Quan ens havíem de parar, portàvem com una mena de pic a darrera, que tirar els camions cap avall d'aquelles singles era facilíssim. Tots anaven a parar daltabaix.

Les muntanyes aquelles cada vegada es feien més empinades i més altes i us haig de dir que el fred i la neu eren cada vegada més al nostre costat, però nosaltres cada dia, les dues o tres nits que vam ser allà, ens n'anàvem cap al pla, en una casa de pagès que hi havia allà a la vora, que a tots tres ens havien acceptat i ens deixaven dormir a l'estable.

A l'estable no hi havia animals; només hi havia palla pràcticament, però estava cobert i ens deixaven foc, i nosaltres en agraïment els vam portar dues caixes de pots de llet, un fardo de bacallà i sacs de blat i aquella gent tot allò ho anaven agafant i ho amagaven a diferents llocs.

Suposo que ens havíem preocupat que a partir d'aquell dia no els faltés menjar durant molt temps.

Tot d'una, van dir que havíem d'anar-nos-en direcció Olot, que havia arribat per la frontera de Portbou una quantitat de material que s'havia d'anar a buscar i portar cap a uns llocs determinats.

Nosaltres no hi vam anar, perquè quan estàvem a punt de marxar, van venir uns altres que van dir que no calia que hi anéssim perquè a tots els avions que havien arribat els faltava una peça importantíssima i no es podien enlairar, i que totes les metralladores "màximes" (màxima era una marca que era molt eficaç i era russa) tenien el disparador trinxat amb un martell i eren totalment inservibles. Tots deien que això ja era degut a les forces que hi havia franceses que procuraven que no tinguéssim èxit.

Vam tornar cap a Camprodon i pel camí vam trobar uns oficials que marxaven del front, que ens van pujar al camió i ens volien fer baixar a nosaltres, però aquell conductor que va venir (no sé com es deia) els va dir que nosaltres no podíem baixar del camió. Que els portaríem allà on ells volguessin, però que aquell camió al vespre tornaria cap al camp, com era la seva obligació fer-ho.

Hi va haver allà unes amenaces, exhibició de pistoles, però a la llarga es va fer així. Vam portar aquells homes que anaven molt armats i que es veia que venien del front, a la vora de Camprodon, no me'n recordo a on, però sí que sé que hi havia una fàbrica.

Vam continuar cap a Camprodon. Vam anar cap a dalt a Molló i llavors a la carretera que pujava, vam anar obrint camí amb el camió que portàvem, però quan vam ser un tros amunt, la carretera es va tancar. Hi havia molta gent ferida a terra, campanyes de Creu Roja i una desorganització total.

Allà la única cosa que no faltava era menjar. Inclús mentre érem allà van pujar uns camions cisterna que portaven conyac i aquell altre licor blanc....anis. Anaves amb la cantimplora i te la omplien així a raig. El menjar es llençava. La gent estava emborratxada i d'aquesta manera nosaltres vam decidir que passàriem la nit amunt, allà on s'acabava la carretera.

Cap a l'esquerra hi havia un poble que no sé si era Molló o Setcases (suposo que era Molló) i allà al costat del cementiri vam passar nosaltres la nit, esperant que l'endemà al matí passàriem la frontera i ens n'aniríem cap a França. Allà ens vam trobar les notícies (nosaltres esperàvem que només fossin rumors però eren notícies) que el mateix dia que nosaltres vam marxar de Manresa van entrar les tropes nacionals i llavors vaig penedir-me d'haver marxat.

Vaig suposar que si m'hagués quedat a Manresa, al matí hauria estat roig, i al vespre hauria sigut nacional, i aquell dia s'hauria acabat la guerra.

Però llavors era fora de casa i vaig haver de suportar i esperar poder tornar-hi d'una altra manera i seguint les circumstàncies que la vida m'anava portant.

Van donar-nos també la notícia que Barcelona havia caigut i que pràcticament les tropes ja estaven als voltants de Girona i cap a Olot, és a dir que allà tot el que anàvem veient eren les tropes que resistien i anaven obrint pas pels que poguessin marxar.

L'endemà al matí, així que el dia es va aixecar una mica, vam menjar, vam agafar les tendes, les nostres maletes, els nostres paquets, les nostres motxilles, la nostra roba i les nostres coses i vam iniciar la baixada des de Molló, cap baix, ja cap al cantó de França.

Allà ja érem a França; hi havia tot de neu glaçada, males condicions per caminar, però al mateix passar, la gent ja havien fet uns camins, i aquests camins són els que aprofitàvem tots.

Allà hi baixaven homes, dones, ferits, soldats, tots marxaven de la mateixa manera. Uns anaven armats i els altres amb la roba que podien.

Allà vaig veure, a meitat de la baixada a unes dones que assistien a una dona, esperant que vinguessin de la Creu Roja, perquè havia parit. Jo a aquella dona la vaig veure, i vaig sentir com un nano que plorava; l'abrigaven amb mantes, i cridaven.

ARRIBADA A FRANÇA

Jo vaig continuar avall fins que vam arribar a una riera, al capdavant de la baixada, i a l'altre cantó de la riera hi havia una carretera. Aquella riera estava guardada per soldats negres, soldats senegalesos. Aquest va ser el primer contacte que vaig tenir amb la força que no ens respectava com a persones ni com a res. Allà vam deixar de ser amos per passar a ser servidors. Aquells negres, aquells senegalesos, al crit de "alé, alé" al camp ens anaven posant en pilots i ens feien passar per unes úniques palanques que hi havia fetes amb taulons per passar aquell riu on passava bastanta aigua, i que per cert era freda.

Quan passàvem a l'altra banda hi havia unes dones amb un barret vestides de blanc amb la Creu Roja posada molt ostensible que ens donaven a tots una rajola de xocolata i una barra de pa, pa blanc llarg i estret. Ens en donaven un a cada un. Nosaltres ja portàvem menjar, però allò s'agraïa perquè d'aquell pa feia temps que no en veiem. Aquell pa ens cridava l'atenció, i sobretot la xocolata.

Ens anaven ajuntant en pilots. I no sé, quan en aquell pilot hi havia uns quants homes, els senegalesos, que anaven a cavall, ens feien seguir en direcció a Prats de Molló.

Allà vaig caminar amb tota aquella colla: el Miquel, el Martínez, el Santacreu, el Perelló, sobretot el Santacreu i vam anar marxant amb aquell pilot en direcció a Prats de Molló.

Quan vam arribar a Prats de Molló (no ens van deixar arribar al poble) van tornar a fer-nos travessar un riu en direcció cap a la frontera dels Pirineus. Era una gran esplanada i allà tota la gent s'anava emmagatzemant. Allò era un prat molt gran i hi havia senyals de la Creu Roja, cornetes que donaven ordres i hi havia cossos de gent militaritzada i brigades senceres que estaven allà, que s'havien anat refugiant a mida que s'havien anat retirant.

Però no hi havia ningú que portés cap arma a no ser que estigués amagada (perquè allà encara hi havia algú que portava armes amagades però es deia que tothom estava desarmat).

Els havien dit que procuressin no moure's de les corresponents unitats per poder menjar i per poder-los atendre. Nosaltres vam estar units a aquell cos, que era un cos de tren i no sé a quin batalló era, però sempre procurant anar units. I allà anava arribant gent. Vam passar-hi dos o tres dies.

Llavors ens van dir que allà es classificaven els que volien continuar anant-se'n cap a Franco, que volia dir tornar a casa (el qui podia tornar) o bé els de Negrín que volia dir anar-se'n cap a València i continuar lluitant. En un pont que hi havia estret, feien passar la gent.

Els gendarmes i els senegalesos anaven procurant que passessin d'un a un o de dos en dos i quan arribaves a l'altra banda hi havia dos cartells que deien "Franco" o bé "Negrín" i uns anaven cap a l'esquerra que eren els que volien anar cap a Negrín i els altres cap a la dreta que volien anar a Franco.

Allà hi havia una certa expectació per veure què decidiria la gent i nosaltres vam decidir que aniríem cap a la banda de Franco, perquè anar cap a la de Negrín representava embarcar-se i tornar-se'n a anar cap allà i pels rumors que arribaven (perquè hi havia gent que ja anava a comprar el diari al poble) que era que les nostres possibilitats de victòria estaven totalment igualides.

Allà hi havia crits cada vegada que passava algun home (sobretot els que encara portaven galons) i que quan arribaven cap a l'altre cantó en comptes d'anar cap a Negrín se n'anaven cap a Franco. Hi havia crits i fins i tot n'hi havia que volien passar el riu, soldats que havien estat manats per aquests homes cridant-los traïdors, fills de no sé què... que si haguessin tingut armes els haguessin disparat perquè llavors els abandonaven en aquella situació.

En fi, que allà ja hi començava a haver una mica de desesperació de tipus social i de represàlia.

Nosaltres, el dia que vam poder, i que ens va tocar, vam passar cap a l'altra banda i vam ser conduïts amb grup cap a un camp de concentració que hi havia més avall de Prats de Molló. Era uns set o vuit quilòmetres avall, potser n'hi havia més o n'hi havia menys.

Allà ens vam adonar que la cosa fallava. Hi havia uns grups que ens feien quedar més amunt i altres més avall; hi havia els que anaven amb Franco i els que anaven amb Negrín i no ens volien ajuntar, però la veritat és que ens vam barrejar a l'entrada del camp de concentració.

Al camp hi vam entrar per una porta que estava envoltada de filferro i de punxes d'espina, bastant altes. Tota aquella carretera estava protegida; anava en direcció a dalt a algun bosc.

A l'altra banda del camp hi havia quatre carreteres que es creuaven, una casa de pagès, vaques....

La gent anava entrant allà a dins. Hi havia dues aixetes d'aigua que baixava d'algun riu i un tros més avall hi havia una rasa feta a terra, molt ampla i molt fonda amb uns taulons a sobre, que era allà on havíem d'anar a fer caca i pipí. Allò era una rasa d'un metre de fondària. Havies d'anar en compte de no caure perquè sinó haguessis quedat fet una calamitat.

Allà vam començar a passar les primeres dificultats. Sobretot, el gran problema que hi havia és que feia un vent fred, gelat. No hi havia manera d'aguantar-ho. Però com que aquell terreny ho permetia vam decidir fer un forat protector de terra ben plana (que és el que tothom feia) amb la terra que podíem arrancar, perquè allà no et proporcionaven pic ni pales. Un cop fet el forat, posàvem una manta a terra de protecció i el Perelló, el Santacreu i jo, dormíem junts amb 2 mantes a sobre.

Com que jo era el que estava més cascat sempre em permetien dormir al mig, com si estiguéssim assentats a la falda l'un de l'altre. A la primera nit que vam fer això, quan ja suposàvem que dormiríem bé, va ploure i va nevar, i aquell forat se'ns va omplir d'aigua. Va fer una nevada no molt intensa.

No sé si hi ha nevades de diferent temperatura, però us asseguro que aquella era molt freda. Allà hi va haver molta gent que es va tornar a posar malament, molta gent que es va posar malalta, que els havien de treure de la manera que podien i portar-los cap a l'altra banda de la carretera, que havien organitzat com una mena d'hospital ambulant. Allà hi havia molta gent que estaven morts de fred, que els estiraven embolicats amb una manta en el femer perquè retornessin.

Jo vaig agafar un constipat, un grip, una cosa fabulosa. El Santacreu va portar-me en aquelles tendes de campanya de la Creu Roja. Allà em va deixar amb la maleta i va dir que l'endemà em vindria a veure. Allà em van mirar, em van posar el termòmetre, em van abrigar, em van posar en un camió i em van portar a l'estació. Ja no vaig veure més el Santacreu fins que vaig tornar a Manresa.

En aquella estació ens van tenir en uns vagons vells, molts d'ells sense vidres. Estàvem allà més o menys aïllats i ens van venir unes noies i dones de la Creu Roja internacional. Ens van donar unes cantimplores. Als que en portaven les hi omplien de cafè i als que no en portaven els hi donaven el cafè amb un vas. També ens van donar una mena de llengüet amb mantega a tots

Aquell tren, sense cap mena d'explicació va marxar i ens va portar fins a Beziers. Des de l'estació de Vissiers fins a la caserna "Marousant" ens hi van portar amb camions, òmnibus i ambulàncies. A mi m'hi van portar amb òmnibus que estava ple de gent. La caserna estava habilitada com a hospital. Allà em van donar un llit amb un somier que era una lona. Era una mena de catre fet amb fustes posades en forma d'X. Allà em vaig adonar que m'havien pres o havia perdut tota la roba que jo portava.

ESTADA A LA CASERNA MAROUSANT

La caserna de "Marosana" havia estat un quartel de tropa i ara l'havien convertit en un hospital. Estava molt preparada. Era molt gran. Allà van organitzar els assumptes de malalts i ferits de guerra d'una manera molt eficaç i bastant moderna.

Els que estaven ferits de guerra greus estaven en un pavelló, els que estaven malalts en un altre pavelló, els que estaven mutilats i els havien d'ensenyar a caminar amb cames tallades estaven en un altre lloc.

Allà hi treballaven molt metges espanyols de la retirada però sempre dirigits per metges francesos. Allà vaig tornar a veure aquella noia que vaig trobar a la retirada del Front de l'Ebre. Es deia Enrieta. Era la cap de tots els metges francesos i espanyols. Era una doctora especialitzada en cirurgia i malalties mentals. Tenia un títol nobiliari. Ella anava sempre amb el cap dels metges espanyols que es deia doctor Robert. Allà el respectaven molt i tenia molta fama.

Allà va ser el primer lloc on vaig veure esgarriat homes amb cames i braços tallats, que els hi faltaven els ulls, o mitja cara; veritables llàstimes.

L'hospital estava preparat. Hi havia horaris; metges i infermeres de la Creu Roja, sanitaris especialitzats. Perquè us en feu una idea: en els vàters hi baixava cada dos minuts una corrent d'aigua que s'emportava tota la porqueria, hi havia uns ferros agafats a la paret pels que no tenien possibilitat d'anar-hi amb certa facilitat; és a dir que estava tot molt ben organitzat.

Fins i tot hi havia un full al capdavant del meu llit on indicava el meu nom i cognom i que era de Barcelona. També deia per què havia estat hospitalitzat.

Cada dia abans de les 9 passava una noia acompanyada d'un practicant que estudiava medicina i que era català, per cert. Miraven la fitxa i em solien donar un xarop vora les 10. També em donaven un cafè i una torrada per esmorzar i per dinar també em donaven alguna cosa. Per berenar hi havia una peça de fruita i sopa i vianda per sopar. Això era sempre igual i cadascú tenia les seves condicions i la seva manera de curar-lo.

L'Enrieta era la persona que decidia què es feia i manava, amb una gran cura i gran respecte.

Un dia, quan acaba revista, jo li vaig demanar si havia estat al front de l'Ebre a Espanya, perquè a mi em semblava que la coneixia d'allà. Ella va mirar-me però no em va dir ni sí ni no, però tres dies després em va cridar i va dir-me que ja estava a punt perquè em donessin l'alta i que havia de decidir a veure si volia anar cap a Espanya, si em volia allistar a la legió francesa o bé si tenia manera de sortir a qualsevol lloc pels meus propis mitjans

Des dels Centre Català Francesc Macià m'havien fet arribar una samarreta a l'imperi, uns calçotets, uns mitjons, un raspall per les dents i un tub de pasta de dents. Juntament amb això hi anaven uns impresos en els que podies escriure les teves referències i el que desitjaves fer. Aquell paper jo no el vaig contestar.

També hi havia un imprès per escriure a Espanya per mitjà de Suïssa.

La doctora em va dir que tenia aquestes opcions i jo li vaig dir que el que tenia ganes de fer era anar-me'n cap a Mèxic. Em va donar uns paper, em va dir que els havia d'omplir i que ja em dirien alguna cosa o altra. Ella hi posaria interès, perquè si jo no volia tornar a Espanya no hi hagués de tornar. Va donar-me també un paper per poder enviar una carta a Espanya a través de la Creu Roja internacional per tenir notícies de casa meva. Em van assegurar que era confidencial i que el règim de Franco encara ho respectava

FI DE LA GUERRA I ESTADA AL CAMP D' HAUT

Al cap d'uns quants dies, va arribar la notícia de que la guerra s'havia acabat. Mentre jo estava a la caserna de "Marosan" es va acabar la guerra d'Espanya. Allà, els francesos van rebre les notícies. Vaig veure homes grans, amargats, plorant, mutilats de guerra que aprenien a caminar amb unes fustes.

Recordo molt bé del parte de guerra. Deixa: "En el dia de hoy cautivo y desarmado el ejército rojo, las tropas nacionales han ocupado los últimos reductos militares. La guerra ha terminado. Viva España. Arriba España. Firmado: Francisco Franco"

Si haguéssiu vist el silenci, el dolor, l'angoixa i la impotència que es van sentir allà a dins d'aquella caserna...; és una d'aquelles coses que no oblidaré mai, sempre més ho recordaré.

Per molt bé que us ho expliqui, no us ho podreu imaginar. Allà, en aquell moment es va crear un cert odi i antipatia perquè n'hi van haver que no ho sentien i que creien que ja era hora; que Espanya es recuperaria. Eren els que volien retornar a Espanya i els que en certa manera tenien simpaties amb el règim, o eren pràctics. Hi va haver moments amb molta tensió, entre els ferits sobretot, perquè a partir d'aquell moment no sabien el que havien de fer.

A mi al cap d'uns quants dies van cridar-me a les oficines i van dir-me que per seguir la meva trajectòria cap a Mèxic, havia de canviar de camp. Que ja tenia l'alta i que m'enviaven cap al camp de "Mauhaus", que era més cap a l'interior de França en direcció a Tolosa. Que d'allà sortien els que anaven a l'estranger, els que anaven cap a Franco o els que havien d'esperar un reconeixement o un familiar que els anés a recuperar i que tenien opció per quedar-se treballant o vivint a França com a francesos. Van penjar-me al coll una cartolina amb tota la documentació, vaig agafar la poca roba que tenia i vaig anar-me'n amb un tren de tercera, sempre conduït per gendarmes i de quant en quant un senegalès.

Els gendarmes parlaven amb els que sabien parlar francès i els llegien i els explicaven coses del que deien els diaris d'allà.

Vam marxar de "Beziers" que devia ser poc abans de l'hora de dinar i cap allà a les dues o les 3 de la tarda vam arribar a al camp d' "Haut". El camp estava envoltat de filferro d'espines i a dintre hi havia unes cabanes fetes de fusta i amb teulada d'uralita. A cada barraca hi havia cent llits, lliteres, i a cada barraca hi havia un representant. A mi va tocar-me la barraca quinze. El jefe d'aquella barraca va donar-me una llitera de segona fila. A sota de cada llitera hi havia un departament perquè cadascú pogués guardar les seves coses.

En el moment que vaig arribar allà, van cridar-me pel nom i vaig anar cap a les oficines. Allà, com a jefe d'oficines hi havia un manresà que es deia Rossinyol, que havia sigut del POUM i havia hagut de marxar de Manresa per idees polítiques, i perquè no es podia deixar agafar pels Nacionals. Per cert, jo aquest home el vaig conèixer de seguida perquè va viure els últims temps

de la guerra al Poble Nou. Coneixia molt a una família del Poble Nou que jo també coneixia (a la Ramoneta) i li vaig dir que un temps abans de marxar jo de Manresa (quan ell ja no hi era) vaig estar parlant amb la Ramoneta; vam estar una estona parlant i em va demanar què pensava fer.

Jo li vaig explicar que m'havia fet la documentació per anar cap a Mèxic i ell va fer-me unes preguntes, va apuntar unes dades al paper i va dir-me que des del seu punt de vista jo m'equivocava, perquè a la meua edat i amb el meu historial no tenia per què tenir por de que m'hagués de passar res a Espanya. Sí que em farien passar per una depuració d'uns camps de concentració però que tard o d'hora necessitarien de gent jove, i que com a molt, com a molt, em farien anar a fer el servei perquè no l'havia fet amb els Nacionals. Em va dir: "el servei a Espanya dura com a molt dos anys i aquí voltejant i anant cap a Mèxic perdràs tot el contacte amb la família. No tens germans; deixaràs la teva mare sola. A Amèrica no tindràs contacte amb la teva mare, haurà passat molt temps, i aquí es preveu que dintre de poc temps això s'embolicarà perquè es preveu que hi haurà una guerra entre l'eix de Berlín i les nacions democràtiques d'Europa"

Aquell home va convence'm de que no fos tonto i me n'anés cap a Espanya. I em va dir que hi havia una mitjà per poder avisar a Espanya. Que omplís els impresos que donaven a la Creu Roja dient que jo era a França.

Em va donar un imprès que no era res més que una carta en blanc. Em va dir que en el moment que arribés a Espanya omplís aquella carta, hi posés un segell d'Espanya de correu urgent, i que amb dos o tres dies a casa meva sabrien el camp de concentració que jo anava d'Espanya.

Va demanar-me els cèntims que portava a sobre i jo li vaig dir que portava tres-centes pessetes de monedes roges. Va dir-me que no servien per res però que de moment no les llencés. També portava una moneda de dues pessetes de plata i quaranta cèntims de calderilla. Em va dir que allò sí que servia, que no ho perdés que aquells cèntims em servien a tot arreu. Em va dir: "aquests quaranta cèntims et serviran per posar el segell a la carta que ja pots portar feta, que a darrera hi haurà el segell de la Creu Roja Internacional. No la tanquis perquè ells la puguin obrir, però no pateixis que arribarà de pressa a casa teva. D'això sí que no et preocupis perquè les Nacions Unides ho vetllen molt ". I així vam quedar que ho faria

En aquell camp de concentració jo em vaig rehabilitar. Vaig aprendre a jugar a poker, a "ajedrez", a un joc que es deia el "golfo" i que s'hi jugaven diners. Eren vertaderament viciosos, però jo tenia molta sort i en aquells quinze dies que vaig estar en aquell camp de concentració aquelles tres-centes pessetes que jo portava a la butxaca, es van convertir en trenta tres mil. Tenia sort i sense saber-ne, jugava

Allà a les nou o quarts de deu del matí et feien sortir en fila. Sorties amb el plat i et donaven l'esmorzar. Sempre hi havia cafè i una barra de pa que ells en deien "el chusquet" o una cosa així, que era com un llonguet però molt llarg.

De dotze a una tornaves a anar a fora amb el plat, i allà t'hi posaven un plat de ranxo i una fruita diària. I et tornaven a donar un chusco molt petit de pa. Llavors ja no et tornaven a donar més menjar fins a les sis de la tarda que et tornaven a donar ranxo que era sempre una sopa. A dintre a vegades hi havia pa, a vegades pasta però normalment no hi havia res. Els que tenien gana, passaven gana, però jo m'anava mantenint bé.

Al matí abans de les nou hi havia un català que havia sigut boxejador, que havia sigut campió d'Europa de boxeu, un tal Xavier Aronès que feia classes de gimnàstica. Jo hi anava cada dia, perquè aquell home, amb les seves classes m'ajudava molt a recuperar-me de les cames i

físicament. Jo en aquells moments estava molt dèbil però m'anava recuperant. Ell em va dir que havia de fer una gimnàstica especial, com una mena de bicicleta que vaig muntar-me jo amb uns cordills a la llitera perquè se'm reforcessin les cames i deixés el bastó. El bastó el necessitava però com que no en tenia perquè a la caserna se me'l van quedar, anava d'aquella manera.

Anava un cop la setmana al canal, a rentar-me i banyar-me. Jo em rentava amb un sabó que ens donaven que era com una mena de pedra molt forta, per no agafar sarna. Els que no es rentaven amb aquell sabó normalment agafaven sarna, però jo no en vaig agafar mai. El que sí que vaig agafar van ser polls, molt polls. A tot arreu. Als pantalons fins i tot a dins a la butxaca hi havia polls. I com més em gratava més polls agafava, però allà no hi donaven importància i de tant en tant, un cop a la setmana et donaven una ampolleta petita que era petroli perquè te'l poguessis posar al cap i a sota les ingles i les aixelles per matar els polls. Els polls s'estabornien, però l'endemà o l'endemà passat aquells polls tornaven a viure i se'ns tornaven a menjar a mossegades

Després d'haver esmorzat i fins a l'hora de dinar cada dia ens treien a un separat que hi havia al centre d'aquelles barraques. De barraques n'hi havia vint o vint i cinc, no ho sé exactament, i a més a més la barraca de comandament, que deien que hi havia un "lletrero" a la porta que deia llibertat, igualtat i fraternitat amb francès, unes paraules molt boniques i que de cert tots respectaven bastant.

Allà hi havia un professor, un tal Rovira que donava cada dia unes conferències explicant coses sobre l'origen de la vida, de com es formava el vent, com es va formar el món, la terra, de la manera en que es podien veure i comprovar les llunes, el sistema d'orientar-se al mar...donava unes lliçons magistrals, una cosa fabulosa. Jo hi anava cada dia perquè m'agradava molt. Ell també es va fixar que jo hi anava sempre i alguna vegada em donava explicacions a part. I em donava apunts que ell feia perquè jo me'ls pogués guardar i tenir.

TORNADA A CASA

I va arribar el dia de marxar. El Rossinyol em va agafar i em va dir: “demà marxareu. Aneu amb grups de deu. T’he posat amb una colla que són valencians. Hi haurà 8 valencians, un aragonès i tu. L’aragonès és de Calatayud, tu que ets de Barcelona (o de Manresa) i els altres que tots són de la província de València. Hi ha un senyor d’aquests que és el cap del grup. No hi perdís contacte i recorda bé el que t’he dit. Que tinguis força sort i si algun dia tens algun problema, escriu-nos que nosaltres estarem molt interessats en saber què passa per Catalunya.

Vam separar-nos i vaig pujar al tren. Amb les trenta tres mil pessetes, els documents plens i recordant-me molt bé del que ell havia dit. I estava convençut que en pocs dies arribaria a Espanya, perquè ell havia dit que no havia fet res i no m’havia de preocupar.

Aquell va ser un viatge llarg. El tren anava endavant i endarrera. Es quedava parat en algunes estacions. Fins que vam arribar a prop d’Andaia no ens van donar res de res. Ell ja m’ho havia dit que al marxar m’emportés una mica de menjar perquè pel camí potser no ens donarien res.

Aquell valencià que era el cap de la nostra colla es va preocupar força. Cada vegada que paràvem en una estació, demanava el temps que hi estaríem parats perquè tinguéssim manera d’anar al lavabo, a veure aigua... i els que tenien diners es podien comprar menjar. Jo portava trenta tres mil pessetes que no valien per res, i aquelles dues pessetes amb quaranta cèntims no me les vaig gastar mai. Vaig estar un parell de dies sense menjar massa, fins que vam arribar a Toulouse i de Toulouse fins a Andaia va ser amb un tren rapidíssim.

Vam marxar de Toulouse a la matinada i a mig matí, al voltant de les deu o les onze ja arribàvem a Andaia. Allà vam baixar del tren, els gendarmes van posar-nos en files de vint o trenta i ens acompanyaven al pont d’Andaia, el pont de la frontera, que és un pont pintat amb dos colors. Ells ens acompanyaven fins a mig pont. Allà ens esperava la guàrdia civil, que ens portava fina a l’altre cantó de pont i allà ens feien esperar. Allà hi havia uns “lletreros” que deien :”Español, si no has ofendido a tu patria, tu patria te espera”. I Arriba España i Viva España i viva el primer año triunfal i retratos del Caudillo per tot arreu. Feia una certa impressió. Però ningú ens va tractar malament, ni més bé.

Vaig entrar cap allà, van dir-me que havia d’entrar per un lloc de depuració, per fer-me la documentació. Allà van demanar-me com em deia, em van prendre la nota, van agafar la cartolina que portava al coll, van escorcollar-me, em van prendre tots els documents que portava, les trenta tres mil pessetes perquè em van dir que no servien per res i em van deixar quedar les dues pessetes i quaranta cèntims, que van dir-me que “això sí que serveix i ara espera’t aquí amb aquest grup que us avisaran i us embarcaran”. Els vaig demanar si podia enviar una carta que portava escrita. La van agafar, la van llegir i em van dir que sí però que hi havia de posar segells. Em van dir que els segells em costarien setanta-cinc cèntims. Van donar-me canvi i aquell Guàrdia Civil em va dir que anés a l’estanc i que si allà no trobava segells, que tornés que ell me’n proporcionaria. Vaig anar a l’estanc i em van posar els segells. Em van costar setanta-cinc cèntims tal com m’havia dit aquell guàrdia civil. Vaig anar allà amb ell a dir-li que ja tenia segell i va agafar la carta i la va tirar amb un tren de correus que se n’anava directament cap a Saragossa.

Des d’Andaia ens van portar cap a Irun. A Irun vam estar bastants dies a l’estació, a les vies mortes. N’hi va haver que van anar cap a la plaça de toros, però nosaltres (aquells valencians i nosaltres dos, l’aragonès i jo) ens vam estar allà a les vies. Allà hi havia foc i cada dia al matí ens portaven un xusco de pa amb una llauna de sardines, que l’haviem de compartir entre dos.

Hi havia tres sardines. Ens tocaven una sardina i mitja per cap. Aquell aragonès i jo sempre anàvem amb la mateixa llauna. Un dia es quedava l'oli ell, l'altre dia me'l quedava jo perquè s'havia de partir. El pa cadascú se'l guardava, i jo amb l'experiència que havia passat a França, no me'l menjava tot. Procurava fer-ne tres trossos perquè mai t'ho passaves tant malament

El segon o tercer dia aquell valencià que era el jefe del nostre grup (que havia marxat i havia dit que ja tornaria) ,va tornar vestit de falangista amb una camisa blava, amb les senyals posades aquí de les fletxes, amb un braçalet al braç, tot el que falti per ser falangista...Ara ja era l'amo. Ja ens tractava com si estiguéssim tots a les seves ordres, però tampoc ens tractava malament. Ens va dir que havíem d'aprendre a cantar el "Cara al Sol" i "Glòria Mendi" i ens va començar a ensenyar a cantar el Cara al Sol, Glòria Mendi por Dios y por la patria i totes aquelles coses.

Una mica acollonits i una mica amb la il·lusió de tornar a casa, i amb ganes de no buscar problemes, en el meu cas, el vaig aprendre bastant de pressa. Al cap de dos o tres dies ja cantava el Cara al Sol, el legionario i aquelles tres o quatre cançons que eren necessàries.

CAMP DE DEUSTO

I així d'aquesta manera vam passar cap a San Sebastián amb tren i cap Bilbao. A Bilbao tots sabíem que anàvem cap a la universitat de Deusto. Ens havien dit que la Universitat de Deusto era un camp de concentració que estava molt bé perquè era un lloc que no era a l'aire lliure, i per tant allà per malament que s'hi estigués, quan plovia no et mullaves i si feia sol tampoc et cremaves. O sigui que era un gran avantatge.

A peu, des de l'estació vam anar enfilant amunt arran de la ria; vam veure els "ponts penjants" damunt de la ria i a dalt de tot un gran edifici. Hi havia unes escales per pujar-hi. Era la universitat de Deusto. Vam entrar a dintre. Ens havíem d'esperar allà per entrar al pati. Aquell pati era gran; tenia uns forats a les parets que deien que era perquè el volien tirar a terra els rojos abans de marxar però que no hi van ser a temps.

Anàvem entrant i ens comptaven perquè havíem de fer cues de cent. El que ens comptava era un andalús que imagineu-vos si era tonto que ens comptava de dos en dos, però si per aquelles coses de l'empenta passàvem tres, ja es descomptava. Sabia comptar d'un en un i de dos en dos, però si havia de comptar de tres en tres ja es descomptava. Ens parava, ens feia tornar a sortit i ens tornava a fer entrar fins que nosaltres aprenguéssim a entrar només d'un en un o de dos en dos.

Quan vam ser cent persones ens vam esperar allà al pati i després van venir uns quants vestits de falange (allà a dintre només hi havia gent vestits de falange), ens van dir que havíem tomat a la civilització, que veníem d'un infern de "maleants" i criminals separatistes que s'havien dedicat tots a matar capellans i matar a tot cristo i que havíem de redimir pel treball i per l'amor de la pàtria. Després ens va dir que ocuparíem la sala B del segon pis. Que ens col·loquéssim a terra espai per dormir. Que ens poséssim bé perquè sinó no hi cabríem i que procuréssim deixar sempre un passadís al mig. Per cert, que estava ben pensat, perquè vam anar pujant i quan vam ser a dalt ens vam trobar que el terra era de fusta. No hi feia fred; s'hi estava força bé.

I cadascú portava els seus estris, les seves mantes i les seves coses i ens anàvem estirant allà a terra per passar la primera nit; ens van dir que l'endemà ja ens dirien alguna cosa o altra. Vam passar aquella nit allà i l'endemà al matí van tocar unes cornetes, ens van fer llevar i ens van dir que ens poséssim "firms" i que de deu en deu havíem de baixar l'escala per anar a la primera planta per agafar l'esmorzar i el menjar del primer dia.

Tots estàvem allà més o menys enfilats i va venir un brigada manco i em va cridar pel nom: Miquel Serra Obradors, Miquel Serra Obradors... Jo vaig dir: present! Em vaig presentar i em van dir : "Vostè és Miquel Serra Obradors?" I els vaig dir que sí. Em va dir que el seguís.

Vaig anar cap a les oficines. Jo em vaig pensar que ja hauria rebut notícies de Manresa perquè ja feia cinc o sis dies que havia enviat la carta. Vaig entrar allà i va tornar a fer-me la mateixa pregunta: Vostè és el Miquel Serra Obrador? Era un tio andalús que no sabia escriure, no sabia parlar o almenys jo no l'entenia . I vaig dir-li que sí. Em va dir: " De Barcelona?" i li vaig dir: "Sí, de Barcelona", perquè jo estava acostumat des de que havia marxat que tots dèiem que érem de Barcelona, i després aclaríem si érem de Badalona. Mataró, Manresa o d'un altre lloc i així de seguida ens identificàvem.

I va fer-me aquesta pregunta: "Miquel Serra Obrador?" Sí "De Barcelona?" Sí. "Siga a éste camarada". I quan vaig entrar allà, tots els que estaven escrivint a màquina (que n'hi havia quatre o cinc) i que tots eren presoners de guerra fora dels oficials, vaig notar que em miraven. Vam pujar a la sala gran, cap al segon pis i vam anar més amunt que en deien el Barri Xino, que era a sota la teulada de l'edifici.

Em van obrir la porta. Era una porta petita que hi podia passar dret, però que després de fer tres o quatre passes ja m'havia d'acotar perquè tocava la teulada. Em va obrir la porta i el llum i així que vaig passar em va fote una garrotada amb un "vilo" que portava a la mà a davant i jo vaig quedar parat. I me'n va fote una altra i una altra i una altra i una altra... i sé que em deia: " Cuéntalas hijo de puta; cuéntalas"...

Entre els cops jo no sabia què fer, em vaig acotar a terra. Sé que em va donar algunes patades. Va donar-me una patada molt forta molt forta aquí a la panxa, aquí al pit i no em recordo de res més. Sé que em va pegar. I em va pegar aquell que es deia Solan i que era manco, però que a la mà dreta hi portava aquell "látigo" que era un "vilo" i us asseguro que feia mal.

I no sé res més. Al cap d'una estona van obrir el llum, van posar-me un plat que hi havia allà i que van omplir d'aigua i em van deixar un xusco; van tancar el llum, no van dir-me res i van tancar la porta. I jo vaig demanar què passava però no em va contestar ningú. Al cap d'una estona vaig sentir que a baix el pati cantaven aquella cançó que m'havien donat per aprendre: Cara al Sol.

Vaig estar-me allà. Cada dia, s'obria el llum i posaven aigua en aquell plat. Me n'hi posaven molt poca. Jo havia d'anar de ventre i havia de fer pipí. Quan vaig estar acostumat a la foscor vaig trobar que allà hi havia una galleda. En aquella galleda no hi havia aigua, no hi havia res. La vaig usar.

Al cap d'uns quants dies de ser allà se sentien moltes orquestres i moltes músiques al carrer. Era perquè es commemorava que feia els anys de l'alliberament de Bilbao. I aquell any el Caudillo va visitar Bilbao. I per la ria hi baixaven les tropes nacionals. La marina amb barques de guerra cantava cançons que ja havíem sentit a cantar a les trinxeres del carascal, del camarada legionario...

Però a mi ningú em deia res. La panxa i el pit em feien molt mal. No podia respirar. Però a base de resistir m'ho vaig haver d'ajustar tot sol. Feia uns exercicis de gimnàstica amb els braços que va semblar que em calmaven. Respirava ben fort amb el nas, em posava les mans a l'esquena, que em feien mal i em quedava com si m'hagués pixat. M'ho vaig passar malament. Tenia una debilitat i unes ganes de beure molt gruixudes, però amb l'aigua que m'enviaven no en tenia prou.

I al cap d'uns dies va venir aquell mateix que m'hi va portar i em va dir que el seguís. I jo li vaig preguntar, i em va dir que no fes preguntes i el seguís. I em va tornar a portar a baix a les oficines.

Llavors a les oficines hi havia un comandant de l'exèrcit i va identificar-me. Em va dir: "¿Usted cómo se llama?" I li vaig dir: "Miquel Serra Obradors" i diu: "Vostè és de Manresa?" I llavors va dir-me: "Qui és un tal Obradors que li envia a vostè una carta?" I jo li vaig dir que era el patró d'on jo treballava. "I aquest altre senyor, un tal Quintana qui és?" I jo li vaig dir: "Un amic de la família" que té una botiga de roba al carrer Urgell de Manresa i jo n'era un veí. "Així vostè és de Manresa? I Vostè com es diu?"

Va dir: "De moment quedí's aquí i marxi amb aquest senyor, que aquest senyor li curarà aquesta esquena que hi ha hagut una equivocació amb vostè. No hi doni massa importància, no en parli amb ningú i de seguida se li dirà el que ha de fer". Vaig anar amb aquell senyor que va dir que m'acompanyava; aquell senyor es deia Aliaga i també era valencià però era metge de les forces republicanes. L'havien fet presoner i continuava fent de metge. I aquell home em va explicar tot el que havia passat. Va dir-me que m'havien apallissat perquè aquell Miquel Serra Obradón (que era Obradón i no Obradors) que era un altre que venia amb la mateixa colla que jo, només que jo vaig anar amb uns valencians i ell venia amb una colla de Madrilenyos.

El que va suplir-me a mi no l'he conegut mai. Només sé que es deia Miquel Serra Obradon. Era un noi també jove, d'uns vint i pico d'anys que havia sigut cap d'una txeca del carrer Muntaner de Barcelona. Que en aquesta txeca hi tenia tancat un capellà de l'església del Pi que era un home vell. Hi anava la seva neboda tots els dies a porta-li menjar i roba neta, i aquest Miquel Serra Obradon va salvar aquest capellà de que el portessin a afusellar-lo perquè es va enamorar d'aquesta noia, i mantenia el capellà en aquella txeca per poder encapritxar-la.

Aquell xicot a la retirada va marxar cap a França i quan va ser a França al camp de concentració li van dir que tornés cap a Espanya perquè a ell no li havia de passar res. Que gràcies a ell aquell capellà s'havia salvat. Que havia fet una gran feina.

Aquell home va tornar cap a Espanya i vam entrar el mateix dia, només que ell segurament que no va tornar a casa i jo sí. Ell es deia Miquel Serra Obradón i jo em deia Miquel Serra Obradors.

Per això, sempre que firmeu un document o que escriviu un cognom, procureu que us identifiqueu bé i que sigueu vosaltres. Que no hagueu de pagar per coses que no heu fet i que pagueu els vostres deutes si és que en teniu.

Van dir que si jo volia em farien la documentació per anar-me'n cap a casa perquè m'havien arribat els paper que em permetien anar-me'n cap a Manresa. Que a Manresa m'havia de presentar a les autoritats i que podria marxar ben aviat, tan aviat com hi haguessin mitjans. Però que no marxés perquè anava fet una calamitat. Que m'estigués set o vuit dies més allà, que em pogués curar una mica perquè sinó em podia trobar que m'ho passés molt malament.

Tenia l'esternó i dues costelles trencades, l'esquena plena de llagues, la cassoleta del genoll s'havia desplaçat i que m'esperés que quan estigués bé ja em farien marxar i que metres estigués allà em donarien la feina de que no faltés mai una ampolla d'aigua ni el vas quan me'l demanessin, en el jutjat on jutjaven els rojos per fer-los anar cap a un camp de concentració.

Que jo em limités a estar-me allà i que aquelles ampolles i el vas estiguessin sempre plenes davant del jutge. Hi havia dies que n'hi havia sis de jutges, i altres que només n'hi havia un; que sobretot que el que feia d'acusador tampoc li faltés aigua perquè era el que parlava més. Jo havia d'anar des de la cuina cap allà.

Em van posar una camisa blava neta. Portava uns esparadraps a la cara i també podia menjar amb els enxufats.

Allà vaig estar-m'hi uns quants dies. Aquell home em va curar i va explicar-me que el que va pegar-me era un senyor de Logronyo que deia que havia estat ferit de guerra; portava unes medalles de sofriments per la pàtria. Li havien tallat el braç però aquell metge va dir-me que no era veritat, que tocant unes bombes de mà que tenien per llençar i per fer-ne proves n'hi va explotar una i li va tallar la mà; però que no havia estat al front. Que havia estat per una imprudència que havia fet ell mateix. Però això la gent no ho sabia. Ell portava les creus de guerra i les creus de sacrifici i estava destinat, dins del camp de concentració, a fer justícia.

El capellà que hi havia allà era un capellà militar . Feia missa dominical. A terra estava marcat el tros que no es podia xafar perquè era el lloc on hi havia l'altar els diumenges. El capellà confessava a qui ho volia. L'Aliaga em va dir que molts quan anaven a confessar ja no tornaven a la sala. I allà cada nit a la matinada cridaven uns noms i tots se n'anaven cap a casa. Tots estaven alliberats per sempre més... Jo no hi vaig haver d'anar amb aquells perquè vaig estar molt de sort.

Al cap d'uns quants dies, a part dels documents que m'havien arribat i que em permetien anar cap a casa, van enviar-me vuitanta pessetes, que eren moltes pessetes), que em permetien anar de Bilbao a Manresa en tren. Jo havia passat tantes privacions i ho havia passat tan malament, que com que em vaig haver d'estar uns dies a Bilbao i me'n vaig gastar unes quantes, a l'hora d'anar a buscar el bitllet, no en tenia prou.

I aquell Solano, que va ser el que em va pegar, va donar-me un sobre amb diners i em va dir que me n'anés a casa seva, que era a Logronyo, i que allà ja em comprarien un bitllet perquè me n'anés cap a Manresa. Que amb aquella carta que anava dirigida a la seva mare, la seva mare ja m'atendria. També va donar-me una capsa de sabates plena de no sé què, perquè estava embolicada i jo no la vaig pas obrir.

I vaig anar cap aquella direcció. Era als afores de Logronyo. Aquella dona, junt amb dues altres noies i un noi van atendre'm molt bé. Van deixar-me dormir en aquella casa; em vaig rentar amb aigua calenta en un safareig que hi havia allà. Jo portava polls. Vaig procurar no dormir en el llit perquè els l'hauria embrutat tot. Ells van dir-me que en aquell llit hi podia dormir tranquil·lament, que ja estava preparat per això.

L'endemà al matí quan vaig marxar, ningú va parlar-me dels cèntims ni del bitllet, i jo no em vaig atrevir a demanar-ho. Vaig anar cap a l'estació acompanyat per una d'aquelles noies que se n'anava a missa i amb aquell paper que jo portava de l'exèrcit que havia de tornar-me'n a casa, vaig demanar com ho havia de fer i van dir-me que pugés en un "mercancies" que se n'anava cap a Saragossa i que de Saragossa agafés un altre "mercancies" que se n'anava cap a Lleida i que de Lleida a Barcelona ja trobaria un altre tren.

Vaig comprar una mica de menjar perquè aquella gent em van donar un llengüet amb una truita de patates a dintre i un tros de botifarra, però de pa n'hi havia poc. I allà a l'estació vaig veure que podia comprar una mica més de pa i una cantimplora, i així vaig pujar en direcció a Saragossa.

A Saragossa vam arribar pel costat de l'Ebro. El tren hi va estar parat moltes hores, però a l'estació es podia anar al lavabo; em vaig rentar la cara i vaig tornar a omplir aquella ampolla d'aigua que portava. D'allà vaig anar cap a Lleida. El tren amb que vaig anar cap a Lleida era

una tren de bestiar, però hi havia uns vagons sense bestiar, que és on vam pujar nosaltres. Allà ja hi havia molta gent; era ple; ens podíem assentar a terra amb dificultats.

Vam passar per tots els pobles de l'Aragó i quan vaig arribar a Lleida, vam estar tota una nit a l'estació de Lleida, que per cert ja era més cap a l'estiu però encara hi feia fred.

Jo portava un abric. El portava des del camp de concentració. Era d'un manresà. Era un abric molt maco que em servia de capa i no el vaig perdre mai.

Allà vaig agafar un tren que en deien el tren de l'aigua que anava fins a Calaf, i de Calaf vaig agafar el tren que portava cada dia aigua de Manresa fins allà a dalt, fins que vaig arribar a Manresa

ARRIBADA A MANRESA

Era ja cap a l'estiu. Vaig arribar amb ferides a l'esquena. Caminava malament. Però en realitat estava bo. Estava bo i vaig anar-me'n cap a casa. Quan vaig arribar a casa, la primera cosa que vaig fer, com podeu comprendre va ser rentar-me, vaig posar tota aquella roba que portava a bullir. Els polls es van quedar desfets.

Va baixar la tia Maria de Santpedor a portar-me menjar i a veure'm. Tots van veure que havia arribat pràcticament més bé del que vaig marxar, perquè vaig marxar amb bastó i vaig tornar sense. Vaig explicar el poc que li podia explicar a la meva mare i vaig anar a veure al Santacreu. Amb el Santacreu vam tenir una gran alegria.

Li vaig explicar al Vicenç tota la odissea, i una vegada més va aconsellar-me que anés a presentar-me al quartel, tal com deien aquells papers, perquè si no hi anava podien venir a buscar-me. I que només expliqués lo just. Que no expliqués res del que m'havia passat; que el mal de l'esquena ja s'esborraria, però que no en digués res a ningú.

Vaig anar al matí a presentar-me al quartel. Van fer-me unes preguntes. Es van quedar els documents que jo portava i van donar-me'n uns altres. I van dir-me que dintre de nou o deu dies m'havia de tornar a presentar al quartel.

A la tarda vaig anar a veure el doctor Planas. A ell sí que vaig explicar-li tot el què m'havia passat. Va donar-me una pomada per posar-me a l'esquena, va fer-me unes radiografies al pit, va dir-me que m'havien trencat tres costelles, dues del cantó dret i una del cantó esquerre, però que ja es veien ben posades. Que si em feien mal, m'enfaixés però que sinó, no calia. Que fes una vida tan sana com pogués, que procurés nedar i sobretot que prengués unes injeccions que va receptar-me. Que me les prengués totes i que no les deixés que eren molt bones per mi. Les vaig anar a comprar. Els cèntims d'aquelles injeccions ens els va deixar no sé qui, perquè la meva mare no en tenia prou. La meva mare es va vendre uns valors de l'estat que eren bons per pagar aquell deute de les injeccions. Vam anar amb el doctor Vern que em va posar les injeccions.

Vaig anar, com tenia l'obligació, a presentar-me per treballar. Allà hi vaig tornar a veure molta gent que havia marxat; aprenents com jo que ja treballaven. Tots els que havíem marxat cap a França i érem de ca l'Obradors vam anar a ca l'Obradors, tots els que eren de Cal Novell van anar cap a cal Novell, els de Cal Quinto cap a Cal Quinto, els del Moya cap a cal Moya i els del Planell cap a Cal Planell...Així, d'una manera indirecta ens van controlar a tots. Jo cada dissabte a les dotze del migdia havia d'anar a presentar-me al Cuartel del Carme. A mi no em feia res. Anava allà, em presentava, em posaven el timbre allà en un paper que m'havien donat i ja me'n podia tornar cap a casa. I això cada setmana. Al cap de tres o quatre setmanes van dir-me que fos cada mes i llavors van enviar-me a buscar a l'Ajuntament per anar a fer el servei militar, però el Santacreu em va dir que jo podia entrar segurament com a fill de viuda i que fes alguna gestió per no anar a fer el servei militar.

Vam anar amb el secretari de l'Ajuntament que per cinc duros ens va fer tota la documentació, que viva allà a la plaça de la farmàcia de Sant Miquel. Va fer-me tota la documentació i van concedir-me pròrroga de primera classe per fill de vídua. De moment no vaig haver d'anar a fer el servei, però havia d'estar a les ordres del règim militar amb destí a Figueres. Cada setmana, si hi havia alguna circumstància especial m'havia de presentar. Després, enlloc de presentar-me cada setmana, em presentava cada mes.

Jo ara no us explicaré les circumstàncies i les vivències que vaig passar a casa, amb la meva mare, amb la Lola que estava refugiada a casa meva...No us explicaré res d'això per no cansar-vos.

Aquí s'acaba una mica el que volia explicar-vos de les meves vivències al camp de concentració. Hi ha moltes coses que m'han marxat del cap; que se m'han oblidat; que ara no recordo, però tot i així em recordo molt d'aquells dies.

Sí que haig de dir-vos que cap a final d'agost, jo pujava pel passeig al vespre. Sortia de l'Olímpia a veure quina pel·lícula feien, i me n'anava cap a casa, al Poble Nou. Vaig sentir per ràdio que les tropes alemanyes havien ocupat Polònia i que els russos ocupaven també Polònia per la banda de l'est. I que els governs de França i Anglaterra havien dit a les forces alemanyes que si no es retiraven en dotze hores, es considerarien en guerra contra les tropes que havien ocupat Polònia, i que al cap de vint-i-quatre hores estaria declarada la guerra. L'eix Roma- Berlín van ocupar més posicions i des de Londres i des de França van considerar que estaven en guerra amb Alemanya. La Segona Guerra Mundial acabava de començar. Era a finals d'agost. Era al voltant de la Festa Major manresana. Llavors va començar una altra odissea, amb molts mals records, i amb moltes altres vivències especials i estranyes. Allà es va començar una altra vegada un reafirmament contra les nostres llibertats, contra el dret de ser home, contra poder dir el que pensaves. No podies parlar amb segons qui perquè també podia ser un que no interessava dir-li el què pensaves. Havies de cooperar. Jo complia amb el que havia de fer. Havia d'esperar que se m'acabés el temps obligat de treball a ca l'Obradors.

Jo pel que podia fer i per la feina que feia a ca l'Obradors, quan vaig començar a treballar vaig suposar que podria anar a treballar per seixanta pessetes. Dotze duros, que és tirant curt per lo que jo sabia fer, el que em corresponia. Però dissabte anava a cobrar. En comptes de seixanta pessetes me'n van donar trenta cinc. Vaig tenir un disgust. Vaig dir-ho a la meva mare, però la meva mare em va dir que no li donés importància que amb trenta cinc pessetes també passariem. Però llavors jo no podia jugar a futbol i no en podia guanyar d'extres, perquè amb molta feina i moltes dificultats encara gràcies que podia anar a treballar perquè ja no anava amb bastó però tenia certes deficiències al caminar.

Vaig dedicar-me a fer molt esport. Tot l'esport que podia. Anava a nedar, em cuidava; allà al pati de casa meva vaig fer-me uns "trapecios" per poder anar reforçant-me les mans. Vaig anar en bicicleta una mica. Anava al camp de futbol i anava anant en bicicleta i cada vegada recuperava més, però tenia una vida bastant limitada.

Al cap d'uns quants dies, cap al voltant de Nadal, va presentar-se'm l'oportunitat de canviar de feina. En comptes d'anar a ca l'Obradors a treballar, podia anar a cal Novell, que em donaven aquelles seixanta pessetes que a mi m'interessaven, però l'Obradors no em va deixar marxar perquè va dir-me que encara em faltava un any per acabar l'aprenentatge. Jo li vaig dir que ho feia per calers de marxar, i va dir-me que em donaria un duro més, que no me'l mereixia, però que amb un duro més ja podia esperar l'any . (.....)

(.....) I aquí em teniu doncs una altra vegada a casa amb una vida que en realitat havia de ser normal i no va tardar molt temps a ser-ho. Havia de presentar-me un cop cada mes al quartel; jo sabia que estava més o menys observat. No em servia el carnet de conduir perquè ho havia après durant la guerra i no em servia. No em servien les hores d'aprenentatge perquè les havia fet durant una guerra i en unes situacions especials. Havia de continuar treballant sense cobrar. No podia ni canviar de feina, perquè em faltava un any mínim per poder considerar que era un operari. La feina la feia però no cobrava. Els pocs coneixements que tenia no em servien per res més que anar fent la viu viu i viure al costat de la meva mare i al costat de la tia Maria de Santpedor. Vaig fer-me molt amic del doctor Planas. El Doctor Planas va ser per mi un gran metge i un gran amic. Va donar-me uns consells molt importants, perquè pogués conduir la meva

vida de cara a una salut, a un sistema de vida física, moral i m'atreveixo a dir-vos que inclús sexual. Ell va donar-me unes explicacions que jo mai hauria imaginat que havien de ser donades perquè la meua mare no sabia com fer-ho i no ho va fer mai.

Vaig tenir coneixements i hi va haver una cosa que no em van poder privar mai. Els records que jo tenia de les meves coses, de les amistats, dels amics que eren bons, entre ells hi havia el Santacreu, els records del capità Esparsa, d'aquells dos amics que van morir al camp de la batalla de l'Ebre, em venien circumstàncies a vegades de tipus familiar; no oblideu que durant una temporada molt llarga va viure amb mi la Lola. A casa meua va viure també la Guireta i hi va néixer la Irene.

Jo, el que en aquestes circumstàncies havia de fer era passar desapercebut, procurar preparar-me i sobretot posar-me a l'alçada de les circumstàncies pels meus propis mitjans sobretot en l'aspecte de la malaltia. Jo m'estava recuperant i també vaig dedicar-me al bàsquet d'una manera bastant forta, perquè era l'esport, aquest i la natació, que em permetien desenvolupar el meu estat físic. Però jo no podia ser un jugador. Havia de ser una altra cosa. I per això vaig dedicar-me als aspectes tècnics. Mes tard em va fer passar molts bon ratos com a entrenador i com àrbitre. Això va donar-me certa importància moral i de reconeixement de la ciutat de Manresa. Hi havia molta gent que m'"apoiaven" i volien la meua col·laboració i jo no la negava mai a ningú però tampoc la donava completament a ningú.

Vaig fer uns cursets que em va proporcionar el Gabriel Mora, aquest poeta que encara avui és conegut aquí a Manresa, d'una acadèmia d'estudis per correspondència de San Sebastián que ell representava i que coneixia. Vaig procurar agafar el coneixement i situar-me i així d'aquesta manera vaig deixar que passés aquell temps reglamentari que em permetia ser lliure, que era el de deixar de dependre de les visites mensuals al Cuartel del Carme i després va arribar el moment que vaig acabar el temps de l'aprenentatge. Amb aquell any que havia de passar, l'Obradors va dir-me que ja havia acabat l'aprenentatge i que m'augmentava el sou a les seixanta pessetes somiades i que jo ja estava considerat operari de tercera. Al cap de quinze dies vaig dir-li que deixava la feina, que me n'anava a treballar a la metal·lúrgica perquè com que ja era operari, podia llogar-me per operari i que allà em donaven un sou que em semblava millor. Era una feina totalment diferent, passava de l'art de l'automòbil al de les màquines. Maquinària industrial, tèxtil (metal·lúrgica-tèxtil exactament). No tenia res a veure amb l'art de l'automòbil. Li vaig donar vuit dies de temps i vaig dir-li que plegava. Va dir-me que per què, que ara que ja havia acabat l'aprenentatge, i que què em donaven a la metal·lúrgica. Li vaig dir que em donaven vint i un duros setmanals i ell va dir-me que si m'esperava quinze dies i no em movia del treball, ell també me'ls donaria perquè ja tenia previst pujar-me. Li vaig dir rotundament que no. Que si me'ls mereixia me'ls havia d'haver donat abans i que si no me'ls mereixia abans, tampoc me'ls mereixia ara. I per tant quedàvem en pau, però no considerava raonable que jo l'estafés a ell, perquè si llavors ell perquè jo estigués content em donava vint-i-un duros no faria res més que estafar-li, i jo no volia estafar a ningú. I que per tant jo me n'anava a un altre "puesto" i a veure què passaria.

I vaig anar-me'n a treballar a la metal·lúrgica. Allà hi vaig entrar de planxista i vaig obrir-me relativament ràpid i amb molta eficàcia als coneixements de planxista que ja portava. I ràpidament vaig veure'm acollit i representat com els altres operaris d'allà i s'ha de dir que pràcticament la realitat era que cada tres o quatre mesos m'augmentaven el sou. Vaig entrar amb un règim de primes. Van fer-me responsable de tota una colla de feines tècniques que hi havia allà de la metal·lúrgica i jo si no hagués deixat la metal·lúrgica per les circumstàncies de la vida, i del casament i de tot plegat, jo a la metal·lúrgica hi estava bé i em tenien un respecte. En el moment en que es va necessitar que a la metal·lúrgica hi haguessin planxistes perquè la idea

del ferro colat s'anava traient de base i anava entrant planxisteria, com que jo ja tenia una cooperació seva, vaig anar a fer un viatge a Alemanya per fer el desplegament d'unes màquines, perquè a aquí a Espanya ja no hi havia guerra però a Alemanya encara hi estaven. Per la metal·lúrgica vam anar a fer un viatge d'avió bastant èpic. Jo estava molt ben considerat i allà i treballava i m'hi trobava molt bé. Aquesta secció es va haver d'augmentar i uns dels que va entrar va ser el Vicenç Santacreu. Va anar passant diferent gent i la secció de planxisteria estava entrenada, bastant eficaç i tenia certa importància dins de la metal·lúrgica. Jo em sentia plenament alimentat i estimat i així vaig anar esperant fins que les circumstàncies van fer que jo hagués de deixar la metal·lúrgica, al casar-me i altres circumstàncies especials que després es van donar, però sempre vaig notar un tracte de favor i un tracte de cooperació amb la metal·lúrgica- tèxtil, que fins que la metal·lúrgica va anar de cap a caiguda, jo vaig estar amb la metal·lúrgica cooperant i col·laborant, d'una manera molt ferma i professional.